

*Osmanlı Ricali'nin Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine İlişkin Görüşleri (1912)**

Gentrit SMAKAJ

Dr., Kosova

E-Mail: gentrit.smakaj@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-5457-0100

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 09.05.2023 Kabul Tarihi / Accepted: 06.10.2023

ÖZ

SMAKAJ, Gentrit, **Osmanlı Ricali'nin Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine İlişkin Görüşleri (1912)**, CTAD, Yıl 19, Sayı 39 (Güz 2023), s.1333-1365.

23 Temmuz 1908'de II. Meşrutiyet'in ilanı, Arnavutların Osmanlı Devleti ile ilişkilerinde yeni bir dönem başlatmıştır. Bu dönem, Sultan II. Abdülhamit yönetiminde yaşadıkları zorluklara istinaden Arnavutların talep ettikleri özerkliğin padişah tarafından sürekli reddedilmesinin bir ürünüydü. Bu sebeple talep ettiklerini farklı şekilde alma yoluna giden Arnavutlar kendi çıkarlarını Jön Türk hareketiyle birleştirme yolunu tutmayı tercih etmişlerdir. Arnavutların İttihat ve Terakki yönetimini desteklemesinin en önemli sebeplerinden biri,

* Çalışma, künyesi verilen doktora tezi esas alınarak hazırlanmıştır: Gentrit Smakaj, *İttihat ve Terakki ve Arnavut Meselesi (1908-1913)*, Basılmamış Doktora Tezi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Antalya, 2022. Yazar, bu makalede akademik destek ve katkılarından dolayı tez danışmanı Prof. Dr. Salih Tunç'a teşekkür eder.

İttihatçıların devlet daireleri ve okullarda Arnavutçanın kullanılmasına müsaade edileceği yönündeki vaadi olmuştur. Fakat Arnavutlarla İttihat ve Terakki Cemiyeti arasındaki yakın iş birliği süreci gelişmelere bağlı olarak değişken ve konjonktürel bir şekil almıştır.

Bu makalenin amacı İttihat ve Terakki'nin ve Osmanlı ricalinin Arnavut Millî Alfabe Meselesine yaklaşımı ve onların görüş ve düşüncelerini ele almaktır. Bu doğrultuda söz konusu makalede Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey'in Rumeli Teftiş Seyahati ve Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine ilişkin Görüşleri ve Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine ilişkin Mütalaası önem kazanmaktadır. Bununla birlikte Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Arnavut Millî Alfabe Meselesine yaklaşımı ele alınmıştır. Bu çalışmada Osmanlı, Türk ve Arnavut kaynaklarını kullanarak bilimsel bir araştırma yapıp tarafsız bir tarih anlayışıyla hem Türk tarih yazıcılığına hem de Arnavut tarihçiliğine yönelik bir katkı sağlanmaya çalışılmıştır. Tarih ilminin bilimsel metotları çerçevesinde kullanılarak (Analitik ve Sentez metotları) çalışmamız kaleme alınmıştır.

Anahtar Kelimeler: İttihat ve Terakki, Bâbiâli, Osmanlı Ricali, Arnavutlar, Maarif Meselesi, Millî Alfabe.

ABSTRACT

SMAKAJ, Gentrit, **Ottoman Statesmen's Views on the Albanian National Alphabet and the Issue of Education (1912)**, CTAD, Year 19, Issue 39 (Fall 2023), pp. 1333-1365.

The declaration of the Second Constitutional Monarchy on July 23, 1908 started a new era in the relations of Albanians with the Ottoman Empire. This period was a product of the sultan's constant rejection of the autonomy that the Albanians demanded, based on the difficulties they experienced under Sultan Abdulhamid II. For this reason, the Albanians, who wanted to get what they wanted in a different way, chose to combine their interests with the Young Turk movement. One of the most important reasons why Albanians supported the Union and Progress administration was the promise of the Unionists that Albanian language would be allowed to be used in government offices and schools. However, the process of close cooperation between the Albanians and the Committee of Union and Progress took a variable and conjunctural form depending on the developments. The main aim of the article is to discuss the approach of the Union and Progress and the Ottoman Statesmen to the Albanian National Alphabet Issue and their views and thoughts. In this direction, in the article in question, Minister of Internal Affairs Hacı Âdil Bey's Inspection Travel to Rumelia and his views on the Albanian National Alphabet and the Education Issue and the Minister of Education Emrullah Efendi's Opinion on the Albanian National Alphabet and the Education Issue gain

importance. In addition, the approach of Grand Vizier Ibrahim Hakki Pasha to the Albanian National Alphabet Issue has been examined. In this study, a scientific research was carried out using Ottoman, Turkish and Albanian sources and an attempt was made to contribute to both Turkish historiography and Albanian historiography with an impartial understanding of history. Our study was written using the scientific methods of history (Analytical and Synthesis methods).

Keywords: Union and Progress, Sublime Porte, Ottoman statesmen, Albanians, Education Issue, National Alphabet.

Giriş

Arnavutlar XV. yüzyılın sonunda Osmanlı Devleti idaresine girmiş, 1912 yılına kadar Osmanlı hakimiyetinde kalmışlardı. Osmanlı Devleti'nde toplum "Millet Sistemi"ne göre "Müslümanlar" ve "Gayrimüslimler" olarak ikiye ayrılmıştı.¹ "Osmanlı Millet Sistemi" içerisinde başta eğitim ve yargı alanında özerk olan milletler, aynı siyasal otoriteye tabi, fakat farklı toplumsal statülere sahip ve birbirinden olabildiğince yalıtılmış cemaatlerden oluşuyordu. Müslüman Arnavutlar, Osmanlı Devleti'nin asli unsurlarından birisi olarak kabul edilmekteydi. Hristiyan Arnavutlar, "Ortodoks ve Katolik azınlık" olarak değerlendirilmekteydi. Ortodoks Arnavutlar Fener Rum Patrikhanesine bağlı kabul edilirken, Katolik Arnavutlar da Avusturya-Macaristan'ın himayesi altındaydı. Müslüman Arnavutlar Arap harfleri ile eğitim alırken, Ortodoks Arnavutlar Yunan harfleri ile, Katolik Arnavutlar da Latin harfleri ile eğitim almaktaydı.²

XIX. yüzyılda Avrupalı entelektüeller arasında Arnavutluk'a ilişkin ilgi artmış, özellikle yurtdışındaki Arnavutlar tarafından yürütülen Arnavut tarihine ilişkin araştırmalar yoğunlaşmıştır.³ Bunların içerisinde iltica etmiş Arnavutların bulunduğu dikkat çekmektedir. Bunlardan özellikle Hristiyan Arnavutlar'ın fikir öncülerinden Naum Veçilharxhi (1797-1854), Konstantin Kristoforidhi (1830-

¹ Osmanlı İmparatorluğu'nda "millet" bugünkü yaygın kullanımıyla "ulus" anlamını içermiyordu. Ulus ön planda dil ve ırk aidiyetine dayanan bir olgudur. Osmanlıdaki millet ise din ve mezheb aidiyetine dayanır; bk. İlber Ortaylı, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet", *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 996-1001.

² Engin Yılmaz, "Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasaklandı mı?", *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Cilt 9, Sayı 7 Yaz 2014, s. 3; Bilgin Çelik, *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Buke Kitapları, İstanbul, 2004, s. 33-34, 271-272. Daha fazla bilgi için bk. Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997.

³ Banu İşlet Sönmez, *II. Meşrutiyette Arnavut Mubalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 58.

1895) gibi isimler öne çıkmaktadır. Naum Veçilharxhi Arnavutça alfabe hazırlama konusunda ilk ciddi çalışmayı yaparak, Arnavutça bir alfabe taslağı hazırlamış ve bu taslağı daha genişletilmiş bir halde 1844 yılında “Evetar” adı ile yayınlamıştır.⁴ Arnavutların kendilerine has bir alfabe oluşturma çabaları, Veçilharxhi’nin çalışmalarının ardından devam etmiştir. Bu doğrultuda Kristoforidhi 1867’de “*Greko-silirik*” Arnavutça bir alfabe hazırlayıp bastırmıştır.⁵ İşkodralı Vasa Paşa da 1878’de Latince Arnavut alfabesi hazırlamıştır.⁶ Arnavut aydınlar tarafından 1877 yılına kadar pek çok Arnavutça alfabe oluşturulmuş; hatta 1860-1875 yıllarında otuz kadar değişik Arnavut alfabesi kullanılıyordu.⁷

1875’ten itibaren başlayan Balkanlardaki karışıklıkların, Rusya dahil Avrupa devletlerinin de karışmasıyla ortaya çıkan gelişmeler neticesinde 93 Harbi patlak vermiştir.⁸ Savaşın Osmanlı Devleti’nin özellikle *Balkanlar* ya da *Tuna cephesinde* önemli ölçüde sarstığı bu süreçte kimi Arnavut aydınlar, İstanbul’da bir araya gelerek 18 Aralık 1877 tarihinde “Arnavut Milleti Haklarının Korunması için Merkez Komitesi” adıyla bir teşkilat kurmuşlardır. Radikal bir öngörüsü olduğu bilinen teşkilat, yürüttüğü bir dizi çalışmalar sonrasında, kısaca “Merkez Komitesi” veya “İstanbul Komitesi” olarak anılmaya başlamıştır.⁹ Teşkilâtın başkanlığına da 1877’de açılan ilk Osmanlı Meclis-i Mebûsanı’nda Yanya vilâyeti mebusu olarak seçilmiş olan Abdullah Fraşeri getirilmiştir.¹⁰ Abdullah Fraşeri’nin başkanlığını yürüttüğü Komitenin maksadı, Balkan devletlerinin Arnavutluk topraklarının ilhakına karşı bir direniş hareketi örgütlemektir.¹¹ Osmanlı Devleti ile Rusya arasında 3 Mart 1878’de Ayastefanos antlaşması ile savaş sona erdi.¹² Ayastefanos Antlaşması’nda Arnavutların yaşadığı Osmanlı

⁴ Yılmaz, agm., s. 4.

⁵ Nuray Bozboru, *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul, 1997, s. 162.

⁶ Yılmaz, agm., s. 4.

⁷ Necip P. Alpan, Albanolojinin Işığında: *Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?*, Ulucan Matbaası, Ankara, 1979, s. 9.

⁸ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1997, s. 489.

⁹ Gentrit Smakaj, “Sultan II. Abdülhamit Devrinde Arnavut Milliyetçiliği Meselesi (1878-1908)”, *Mediterranean Journal of Humanities (MJH)*, Sayı XII, 2022, s. 114.

¹⁰ Kristo Frashëri, *Abdyl Frashëri, Jeta, veprimtaria dhe shkrimet (1839-1892)*, (Abdullah Fraşeri, Hayatı, Faaliyetleri ve Yazuları), Botimet M&B, Tiranë, 2013.

¹¹ Sönmez, *age.*, s. 53.

¹² Skender Rizaj, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1877-1885)*, (Prizren Arnavut Birliği (1877-1885), Prizren, 1998.

toprakları yeni kurulan Sırbistan, Bulgaristan ve Karadağ arasında paylaşım sahası haline geldiği için Arnavutlar ve özellikle İstanbul'da kurulan "İstanbul Komitesi" harekete geçerek 10 Haziran 1878'de Prizren'de bir toplantıda Prizren Arnavut Birliği'ni kurulmuştur.¹³

Prizren Birliği'nin desteği ve İstanbul'daki "Arnavut Halkının Hukukunu Savunma Komitesi"nin organizasyonu ile, 1879'da oluşturulan bir komisyon Arnavut alfabe sorununu çözmek üzere çalışmalara başlamıştır.¹⁴ Bu bağlamda "Cemiyet-i İlmîyeyi Arnavudiye/Shoqëria e të shtypurit shkronjëza shqip" adında bir Cemiyet kuruldu.¹⁵ *Cemiyet-i İlmîye*'nin amacı tüm Arnavutlar'ın anlayacağı bir dil oluşturmaktı. Bu dil Arnavutça yazılmış eserlerde kullanılacak ve herkes tarafından anlaşılacaktı.¹⁶ İstanbul'da kurulan bu cemiyet, Arnavutların kültürel gelişimine güçlü bir destek verdi. Cemiyetin başkanı Şemseddin Sami (Fraşeri) idi.¹⁷ Cemiyet başkanı olarak Şemseddin Sami, cemiyet adına kısa bir süre içerisinde Lâtin alfabesine dayanan bir Arnavut alfabesi hazırladı. Bu alfabe Arnavut dili için *İstanbul Cemiyeti Alfabeti* ya da kısaca *İstanbul Alfabeti* adıyla meşhur oldu. Şemseddin Sâmi'nin hazırladığı İstanbul Alfabeti'nin 26'sı Lâtin harflerinden, 10'u Yunan harflerinden alınarak Arnavutlar için *ilk millî alfabe* oluşturulmuş ve kullanılmaya başlanmıştır. Bu alfabe Arnavutların ilk alfabesi olmayıp, Müslüman ve Hıristiyan olan ve bu yüzden ikiye ayrılmış olan Arnavutların ilk ortak alfabesi olması dolayısıyla *millî* olarak vasıflandırılmıştır.¹⁸

Fakat Bâbiâli'nin, bir süre sonra *Prizren Arnavut Birliği*ni dağıtması; Ortodoks Rum Patrikhanesi'nin ve Vatikan'ın bu ulusal uyanışa tepki göstermeleri üzerine Arnavut Millî Alfabeti işlevsiz kılınmıştır. Yine Müslüman Arnavutların Arap, Ortodoksların Yunan ve Katoliklerin ise Lâtin alfabesi kullanmaları anlayışına geri dönülerek eski maarif sistemi geçerli kılınmıştır.¹⁹ 1878'den sonra Arnavutlar kendilerini Osmanlı hükûmetine karşı konumlandırıdılar, çünkü

¹³ Kristo Frashëri, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1878-1881)*, (Prizren Arnavut Birliği (1878-1881), Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë, 2012; Xhafer Belegu, *Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe Vepimet e saj 1878-1881*, (Prizren Arnavut Birliği ve Eylemleri 1878-1881), Tiranë, 1939; Necip Alpan, *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Ankara, 1978.

¹⁴ Yılmaz, agm., s. 4.

¹⁵ Alpan, *age.*, s. 11.

¹⁶ Barbara Jelavich *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, A History of East Central Europe, (University of Washington Press), 1997, s. 226.

¹⁷ Zija Xholi, *Sami Frashëri* (Şemseddin Sami), Shtëpia Botuese 8 Nëntori, Tiranë, 1978, s. 41.

¹⁸ Smakaj, agm., s. 118.

¹⁹ Çelik, *age.*, s. 271-272.

hükûmet devletin Arnavutlar üzerindeki otoritesini güçlendirmek üzere hareket etmekteydi.²⁰

Arnavutların yaşadığı vilayetlerin birleştirilmesi talebi, Sultan II. Abdülhamit idaresince bu ve benzeri taleplerin, adem-i merkezîyet isteklerini artıracacağı ve arkasından da bağımsız Arnavutluk'a dönüşebileceği düşüncesiyle reddedildi.²¹ Sultan II. Abdülhamit idaresinin Arnavut ileri gelenlerinin taleplerini reddetmesi, onların Jön Türk hareketini desteklemesine sebep olan başlıca etkenlerden birisidir. Arnavut milliyetçileri de tıpkı Jön Türkler gibi sorunların kaynağının Sultan II. Abdülhamit idaresi olduğuna inanıyorlardı. Başlangıçta, Arnavutluk'un henüz bağımsızlığa hazır olmadığını düşünen Arnavut ileri gelenleri "*gaddar Abdülhamit yönetiminin değişmesiyle*" Arnavutlara özerklik verilip Arnavutluk'un Osmanlı idaresinde varlığını sürdürebileceğini düşünüyorlardı.²² Zira İttihat ve Terakki kurucularından İbrahim Temo'nun²³ hatıratında yazdığı gibi kimi Arnavut aydınlarında, Abdülhamit'e tepki olarak İttihat ve Terakki'nin iktidara gelmesiyle hataları düzeltileceği ve en önemlisi de, Arnavut topraklarının tek bir vilayet altında toplanarak onlara özerklik verileceği inancı hakimdi.²⁴ Ancak Jön Türkler arasında Sultan II. Abdülhamit karşıtlığı dışında ortak noktalar bulmak kolay değildir. Arnavut ileri gelenleri, Meşrutiyet yeniden ilan edildiği zaman İttihat ve Terakki'nin Arnavutluk'a özerklik vereceğini umuyorlardı. Lakin hayal ettikleri meşruti yönetim, bambaşka bir istibdat tarzı ile kendilerinin aleyhine ve özerklik umutlarının sert askerî tedbirlerle bastırılmasına doğru yol almıştır.

1908'de ise gerek İmparatorluğun içinde, gerekse dış dünyada durum çok değişmiş bulunuyordu. Yeni rejim, ilk büyük bunalımını 1908 Ekim'inde yaşadı.

²⁰ Gábor Demeter ve Krisztián Csaplár-Degovics, *A Study in the Theory and Practice of Destabilization: Violence and Strategies of Survival in Ottoman Macedonia (1903-1913)*, The Isis Press, İstanbul, 2018, s. 123.

²¹ Cezmi Eraslan, "Osmanlı Devletinin Arnavutlara Yönelik Politikalarında Birinci ve İkinci Meşrutiyet Dönemlerinin Karşılaştırılması", *Güneydoğu Avrupa Araştırmaları Dergisi* 13, 2014, 59-75, s. 61.

²² Falma Fshazi, "2. Meşrutiyet ve Arnavutluk'taki Osmanlı Algısı: Arnavutlarla Osmanlı'nın Düşman Olduğu O An", *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 38, 2008, 161-178, s. 170.

²³ İbrahim Temo Struga'da 21 Mart 1865 tarihinde doğmuş ve Romanya Mecidiye'de 3 Ağustos 1945 yılında vefat etmiştir. "İttihâd-ı Osmânî Cemiyeti", İbrahim Temo ve arkadaşları tarafından 1889'da kuruldu. İbrahim Temo cemiyet üyesi olarak kendi adına 1/1 No'lu numarayı almıştır; bk. *Arkivî Qendror i Shtetit i Republikës së Shqipërisë (Arnavutluk Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi (AQSH), Fondi Dr. I. Temo/19*; İbrahim Temo, *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidematı Vataniye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım*, Mecidiye/Romanya 1939.

²⁴ Fshazi, agm., s. 170.

5 Ekim'de Bulgaristan tam bağımsızlığını ilan ediyor; bir gün sonra da Avusturya-Macaristan, Bosna ve Hersek'in kendi İmparatorluğuna katıldığını açıklıyordu. Aynı gün Girit, Yunanistan'la birleşmek kararına vardığını duyuruyordu.²⁵ Arnavutlar bu aşamada Osmanlı Devleti'nin kendilerini koruyamayacağını anladılar. Bu gelişmeler Arnavutların gelecekte bağımsızlığa hazırlanmasının gerekliliğine ilişkin görüşlerin daha da güçlenmesini sağlamıştır.²⁶ Arnavutlar, bir gün Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'ı terk etmesi halinde kendi kaderlerini kendi ellerine alacakları ana hazırlıklı olmak açısından da lisan meselesine önem vermişlerdir. Dolayısıyla bu tür olayların Arnavutların eğitimi ve Latin alfabeli Arnavut dilinin geliştirilmesi için bu yöndeki çalışmalara etkisi büyük olmuştur. Gazmend Rızaj'a göre, Bulgaristan'ın bağımsızlığının ilanı ve Bosna Hersek'in ilhakı, Türk milliyetçiliğini o zamana kadar görülmemiş derecede canlandırmış, öyle ki Jön Türklerin ilan ettiği liberalizmin yerini milliyetçilik ve pan-Türkizm almıştır. Bu arada adem-i merkezîyetçiliğin yerini Osmanlı devletinin merkezîleşmesi almıştır.²⁷ Arnavutlar, Prens Sabahaddin'in Teşebbüsü Şahsi ve Adem-i Merkezîyet Cemiyeti ile Fırka-i Ahrar aracılığı ile yaptığı adem-i merkezîyetçilik programını destek vermişlerdi. Bunun nedeni, programının ana noktalarından birinin, tüm milletler için ademi merkezîyetçilik ve özerklik olmasıydı.²⁸

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Arnavut Millî Alfabe Meselesi

II. Meşrutiyet'in ilanından önce Sultan II. Abdülhamit Dönemi'nde ortaya çıkan Arnavut meselesinin en önemli konulardan birisini oluşturan alfabe meselesi meşrutiyetin yeniden ilanından sonra da Arnavutlar için millî bir vazife olmuştur. Arnavut milleti için son derece önemli olan maarif ve dil meselesinin hangi alfabeyle çözüleceği konusu aydınlar arasında uzun süre tartışılmıştır. Arnavut alfabeti ve dili meselesinin tartışıldığı dönemde, Osmanlı aydınları arasında da siyasetçiler ile dindarlar arasında Osmanlı alfabeti meselesi konusunda büyük bir tartışma yaşanmaktaydı. Arnavut ulema aydın sınıfının Arap alfabetine dayanan bir Arnavut dili kullanma isteği ile Batılı düşünce ile eğitim almış Arnavut entelektüel sınıfının Latin alfabeti kullanma isteğinin çatışması söz konusu olmuştur. Bu durum esasen Osmanlı Devleti'nin son

²⁵ Feroz Ahmad, *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran Yavuz, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2016, s. 49-51.

²⁶ Sönmez, *age.*, s. 105.

²⁷ Gazmend Rızaj, *Shqipëria e Sipërme 1800-1913*, (Yukarı Arnavutluk 1800-1913), Instituti Albanologjik, Prishtinë, 2011, s. 240-241.

²⁸ Aykut Kansu, *1908 Devrimi*, Çev. Ayda Erbal, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s. 331

dönem eğitim kurumlarının yaşamış olduğu dinî eğitim ve Batılı eğitim ikileminin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.²⁹

Arnavut aydınları arasında tartışılan dil ve alfabe sorununda Bâbîâlî, ilk zamanlarda onları kontrollü bir şekilde serbest bırakmayı tercih etmiştir. Böylelikle Bâbîâlî Arnavut aydınların taleplerini dikkat alarak, meşrutiyetin getirdiği özgürlük havası içerisinde konuyu değerlendirmek suretiyle, anasının dil ve eğitim meselesindeki taleplerini olumlu karşılayarak süreci tecrübe etmek istemiştir.³⁰

Ancak bu konuda Arnavut aydınları arasında bir uzlaşma zemininin oluşmaması Bâbîâlî'yi bir hayli düşündürmekteydi. Devrin resmî kayıtları Bâbîâlî'nin güçlüklerini açıkça ortaya koymaktadır. Nitekim 10 Eylül 1908 tarihli bir kayıta Arnavut çoğunluğun bulunduğu bölgelerde Arnavutlar'ın farklı farklı alfabe tercihlerinin olduğunu göstermektedir. Mesela Orta ve Güney Arnavutluk'un önemli bir kesimi Lâtin alfabesiyle Arnavutçayı tercih ederken, diğer bölgelerde, örneğin Kosova'da Arap alfabesinin tercih edildiği anlaşılmaktadır. Ancak yine de Arnavutlar arasında Lâtin alfabesi kullanılması konusunda önemli görüş ayrılıkları söz konusu idi. Zira bir süreden beri Arnavutça'nın Lâtin alfabesiyle öğretilmesinde bazı sakıncalar olabileceği ve hatta Lâtin alfabesinin kullanılmasının Arnavutlar arasında ayrılıkçı düşünceye ortam hazırlayacağından endişe edilmekteydi. Bu bakış açısı halk arasında da Arnavutça'nın Lâtin alfabesiyle mi yoksa Arap alfabesiyle mi öğretileceği konusunda gerçek mânâda bir uzlaşmanın oluşmadığını göstermektedir.³¹ Yanya Valisi Ferik (General) Hilmi 19 Eylül 1908'de bir tahrirle Maarif Nezareti'ne ilköğretim mekteplerinde bütün milletlerin kendi dillerinde eğitim görmesinin Kanun-i Esasi ile belirtildiği ve bu nedenle kanunun verdiği hakkın Arnavutluk'ta da her milletin ana dilde eğitim alması hakkı düsturundan hareketle, Arnavutlar'ın da istifade etmesi gerektiğini ileri sürerek, eğitim programlarına Arnavutça'nın dahil edilmesine yönelik Ergiri Cemiyeti'nin isteği iletilmiştir. Adı geçen tahrirde, eğitim müddetinin altı yıl olması ve Osmanlıca ile birlikte ana dilinin tedrisinin önemi belirtilmiştir.³²

²⁹ Uğur Sezer, *Arnavut Ulusal Hareketi Sırasında İstanbul Arnavut Toplumunun Faaliyetleri (1839-1912)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne, 2023, s. 206.

³⁰ *Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Bâbîâlî Evrak Odası (BEO)*, 4056/304168.

³¹ *BOA, Rumeli Müfettişliği Makamât Evrakı (IFR.I.MKM)*, 32/ 3101, 13 Şaban 1326 (10 Eylül 1908).

³² İsmail Yücedağı ve Nurgün Koç, "Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri İle Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Vol. 7, No. 1, March 2018, s. 512.

Arnavut millî alfabeti konusu Arnavutlar arasındaki görüş ayrılıklarından dolayı Arnavut toplumunda birtakım bölünmelere yol açmış ve Arnavut okullarında kullanılacak alfabetin değerlendirilmesinde bir sonuca varılamamıştır. Bu nedenle yine Fraşeri ailesinden Mithat Fraşeri önderliğinde Arnavutluk'ta kullanılacak alfabet sorununu çözmek amacıyla bir kongre organize edilmiştir.³³ Bu kongre 14-22 Kasım 1908 tarihleri arasında Manastır'da toplanmıştır.³⁴ Manastır Kongresi, Arnavut okullarının kullanacağı alfabet, Arnavut dilinin hangi harflerle yazılacağı ve nihai olarak harf meselesinin çözülmesi konusuna odaklanmış olmakla kongrede, bazı siyasi kararlar da alınmıştır. Manastır Kongresi çalışmalarını, "İstanbul, Bashkimi ve Agimi" alfabetleri olmak üzere 3 çeşit alfabet üzerine yoğunlaştırdı. Alfabet meselesinin çözümü için Kongre'nin üçüncü gününde Gjergj Fishta'nın önderliğinde ve her üç alfabeti de temsil eden ve toplamda 11 kişiden mürekkep özel bir komisyon oluşturuldu. Komisyon yeni tartışmalara mahal vermemek için çalışmalarını kapalı kapılar ardında sürdürdü.³⁵

Kongre çalışmalarından sonra iki alfabetin de kabul edilmesine karar verildi. Bunlar; *Bashkimi*'ye çok benzeyen 25 harfli *Lâtin alfabeti* ile *İstanbul alfabetidir*. Kongre sonucunda iki alfabetin kabul edilmesi, Arnavut millî hareketi için önemli bir adım oldu.³⁶ Feroz Ahmad, Manastır Kongresi'nde çıkan kararın İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin İmparatorluğu birleştirme hedefine karşı alınmış bir karar olduğunu belirtmekteydi.³⁷ İslamiyet'i devletin bekası için birleştirici bir güç olarak kullanan İstanbul, Osmanlı alfabeti lehine yoğun bir propaganda başlattı.

Öte yandan 1908 yılının sonlarında ve 1909 yılın başlarında Arnavut aydınları Arnavutluk'un her tarafında Arnavut dil ve okullarının yayılmaları doğrultusunda faaliyetlerini sürdürdüler. Arnavutça'nın Lâtin harfleri ile

³³ Kemal Yakut, "Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabet ve Eğitim Tartışmaları", *Balkanlar'da İslam Medeniyet II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, Tirane, Arnavutluk, 4-7 Aralık, 2003, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (Ircica), İstanbul, 2006, s. 33.

³⁴ Ali Vishko, *Kongreset e Alfabetit dhe të Shkollës Shqipe*, (Alfabet ve Arnavut Okulu Kongreleri), Flaka e vëllazërimit, Shkup, 1992, s. 37.

³⁵ Sh. Demiraj ve K. Prifti, *Kongresi i Manastirit Ngjarje më Rëndësi në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare* (Merastin e 60-vjetorit të tij), (Arnavut Ulusal Hareketi'nin önemli etkinliği olan Manastır Kongresi (60. yıl dönümü münasebetiyle), Tiranë, 1968, s. 39.

³⁶ *Bashkimi i Kombit* Manastır, e Enjte, 24 Vjeshte e I. 1909, No. 3

³⁷ Feroz Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler; Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, Çev. Ayşen Gür, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 77.

yazılması ve eğitimde resmî dil olarak yaygınlaştırılması basında önemli yer işgal etmiştir.³⁸

İttihat ve Terakki'nin Alfabe Meselesine Yaklaşımı

Bâbîâlî'nin "hurufat meselesi" olarak adlandırdığı sorunda, Arnavutlar arasındaki ihtilafar karşısında mümkün olduğunca tarafsız kalmaya çalışmakla birlikte yine de halkın taleplerine göre birtakım düzenlemelere gitmeyi düşündüğü bilinmektedir.³⁹ Ancak bununla birlikte gelişmeler karşısında, İttihat ve Terakki idaresinin Müslüman Arnavutlar üzerinde Arnavut toplumunun Arap alfabesini tercih etmeleri doğrultusunda bir propaganda yürüttükleri de bir vakiyadır. Bu meseleyle ilişkili olarak Peter Bartl, "*Jön Türkler'in açıkça latin alfabesine karşı çıkmaları gereksizdi, zira Arnavut müslümanlarını islami propaganda ile desteklemeleri kafiydi. Ayrıca, latin alfabesine karşı çıkmaları, taşıdıkları dinler ve mezhepler üstü karaktere hiç yakışmadığını*" ileri sürmektedir.⁴⁰

Bu tartışmalar İttihatçıların Arnavutlar arasındaki alfabe meselesinden dolayı ortaya çıkan görüş ayrılıklarından doğabilecek sorunlar nedeniyle endişelenmelerine neden oldu. Arnavutlar arasındaki görüş ayrılıkları üzerinde İttihatçıları bu meselede daha etkin bir müdahalede bulunması gerektiği düşüncesini uyandırdı. Nitekim bu endişe ve düşünceler, İttihatçıları, ortaya çıkabilecek sorunlar nedeniyle Arnavutlar'ın okullaşma ve eğitim meselelerine zaman zaman müdahale etmelerine zemin hazırlamıştır. Esasen İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin dil ve eğitim meselesine ilişkin bakışı, bu meselenin anasının İmparatorluk'tan ayrılma politikasının temeli ya da *ittihad-ı anasırı* parçalama yöntemlerinden birisi olarak düşünüyordu. O nedenle alfabe ve dil hareketinde Arnavutlar'a müdahalede bulunulması, Lâtin alfabesi yerine Arap alfabesinin tavsiye edilmesi böyle bir endişeden kaynaklamaktaydı. Bu bağlamda İttihatçıları Arnavut dilinin Arap alfabesiyle öğretilmesi propagandasını yapmışlar; Arnavut okullarında Arap alfabesiyle Arnavutçayı yaygınlaştırmaya çalışmışlar ve böylelikle Arnavutlar arasında Lâtin alfabesi yoluyla ulusal bir hareketin ortaya çıkmasını bertaraf etmek için çaba göstermişlerdir. Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın bir Arnavut mebusa söylediği gibi; "*Bâbîâlî, Arnavutlar'ın ve Arnavutça'nın Lâtin alfabesiyle yazılması taleplerini Osmanlı'dan kopmanın ilk adımı*

³⁸ Arnavut dilinin Latin alfabesiyle yazılmasını talep eden en önemli Arnavut gazeteleri şunlardı: *Shqiptari* (Arnavut), *Bashkimi i Kombit* (Ulusun İttihadı), *Liri e Shqiperis* (Arnavutluk'un özgürlüğü), *Korça, Tomori vs.* Mesela "Arnavud" gazetesi 1910 yılında bir girişimde bulunarak Arnavut topraklarında ulusal ilkokulların açılması için bir yardım kampanyası başlattı. *Arnavud*, Nr: 22, 23 Haziran 1910; *Arnavud*, Nr: 23, 6 Temmuz 1910.

³⁹ Yücedağı ve Koç, agm., s. 512-520.

⁴⁰ Peter Bartl, *Milli Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları (1878-1912)*, Çev. Ali Taner, Bedir Yayınları, İstanbul, 1998, s. 281.

olarak görüyordu. Bu nedenle hükümetin Lâtin alfabesinin kabul edilmesini önlemek için her şeyi yapması gerekiyordu, ve her şeyi yapacaktı.”⁴¹

Meşrutiyetin ilanından sonra Osmanlı İmparatorluğu'nda her unsur kendi dernek ve kulüplerini kurmaya başladı. Kurulan derneklerden çoğu siyâsî amaçlıdır ve siyaset orduya ve okullara da yayılmıştır. İttihat ve Terakki, ilk günlerin havası içinde bu dernekçilik akımına karşı çıkamazdı.⁴² Ancak bu örgütlenmelerin kendi siyasi faaliyetleri İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin Osmanlı birliği anlayışına uyuşmadıklarından dolayı 29 Temmuz'da basın yasası ve 16 Ağustos'ta dernekler yasası çıkarılmasıyla örgütlerin faaliyetleri kontrol altına almaya amaçlanmaktaydı.⁴³

İttihat ve Terakki yönetimi ve Arnavutlar arasındaki ilişkilerde ilk dönemde arka planda kalan çatışma motifi, Arnavut aydınlar tarafından alfabe meselesinin gündeme getirilmesiyle belirginlik kazanmış ve Arnavut aydınlarla İttihat ve Terakki yönetimi arasında ilk açık çatışmanın yaşanmasına neden olmuştur. Standart bir alfabe aracılığıyla Arnavutlar arasında bir birliğin sağlanması, Müslüman Arnavutların İmparatorluğa bağlılıklarını sürdürmenin tek yolunun Müslüman kimliklerini vurgulamakla mümkün olduğunun farkında olan İttihat ve Terakki yönetimi açısından uzlaşılması mümkün olmayan bir talep niteliğinde olmuştur. Cemiyet muhafazakâr Müslüman kesimlerin Arnavut diline ve Latin alfabesine gösterdikleri tepkiden yararlanarak, bu kesimlerin İmparatorluğa ve İslama bağlılıklarının simgesi olan Arap alfabesi lehine propaganda faaliyetinde bulunmuştur. Cemiyetin bu girişimleri, Arnavut aydınların Cemiyete olan güvenlerinin sarsılmasına neden olmuş ve taraflar arasında geriye dönüşü olmayan bir çatışma sürecini başlatmıştır. Bu süreç, 31 Mart Vakası ertesinde İttihat ve Terakki yönetiminin otoriterleşmesi ve *merkezîyetçi* ve *Osmanlıcı* politikasını ödün vermez şekilde uygulamaya geçirmesi ile birlikte hız kazanacaktır.⁴⁴

Arnavutluk'ta 31 Mart Vakası farklı tepkilerle karşılanmıştır. İsyanı destekleyen Arnavutlar kadar desteklemeyen Arnavutlar da vardı. Bu şekilde İttihat ve Terakki'nin nüfuzunun yoğun olduğu Selanik'te, Arnavutlar isyan karşıtı tavırlar sergilemişlerdir. Üstelik Arnavutlar'dan bazıları Hareket ordusuna

⁴¹ Ahmad, *Jön Türkler ve Osmanlı'da Milletler...*, s. 77, 78.

⁴² Hüseyin Hatemi, “Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, İletişim Yayınları İstanbul Cilt I, 1985, s. 202.

⁴³ Rezart Mezani, *İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2003, s. 125.

⁴⁴ Sönmez, *age.*, s. 119.

dahi katılmışlardır. Hareket Ordusu'na katılan Arnavutlar arasında birçok Arnavut zengininin yanı sıra Resneli Niyazi de yer almıştır.⁴⁵

İsmail Kemal Bey,⁴⁶ 31 Mart Vakası'nın başlangıcından itibaren faal bir rol benimsemiş ve Mebusan Meclisi'nde bulunan mebusların asi askerlerin taleplerini kabul etmeleri yönünde çaba göstermiştir.⁴⁷ Sina Akşin, olayda etkin rol oynayan iki kişiden biri İsmail Kemal Bey idi *diğeri ise Said Paşadır*. Yakın arkadaşı ve ileri gelen muhaliflerden biri olan Müfit Bey Libohova⁴⁸ ile askeri hareketin elebaşısı Hamdi Çavuş da Arnavut'tu. Aynı milletten olmalarının İsmail Kemal ve Müfit Beylerin ayaklanma için Hamdi Çavuşu teşvik etmelerinde kolaylaştırıcı bir rolü olduğunu öne sürmektedir.⁴⁹ İsmail Kemal Bey'in, 31 Mart Olayında aktif rol oynamasındaki en önemli amacı, mensubu olduğu Ahrar Fırkasını iktidara taşıyarak, onun adem-i merkezîyetçi politikasının uygulanmasını sağlamaktır. Böylece asıl hedefi olan Arnavutlukun özerkliği veya bağımsızlığını gerçekleştirme yolunda önemli bir mesafe kat edilmiş olacaktır.⁵⁰ İsmail Kemal Bey kendi hatıratında ayaklanmanın “*Meşrutîyet rejimine karşı herhangi bir kötü niyetten ya da meclise düşmanlıktan kaynaklanmamasına rağmen, gerçekleştirilme şekli itibarıyla kamu düzenine ve devletin itibarına tehlike teşkil eden bir hareketle karşı karşıya olduğunu*” ifade etmektedir.⁵¹

31 Mart Vakası'ndan sonra İsmail Kemal ve Müfit Beyler'in dokunulmazlıklarının kaldırılması, Arnavutluk'ta tepkilerin yükselmesine neden

⁴⁵ *age.*, s. 126-130.

⁴⁶ Avlonyalı İsmail Kemal Bey 24 Ocak 1844 tarihinde Arnavutluk'un güney kesiminde yer alan Avlonya'da dünyaya gelmiştir. İsmail Kemal Bey'in Jön Türk Hareketi'nin faaliyetlerinde ve 1908'de II. Meşrutîyet'in ilan edilmesine katkılarda bulunduğu ve önemli rol oynadığı bilinmektedir. Şubat 1902'de toplanan Paris Kongresi'nin delegeleri arasında İsmail Kemal katılmıştır. İsmail Kemal Bey 1908 yılında Osmanlı Meclis-i Mebûsanına Berat mebusu olarak seçildi. İsmail Kemal, Arnavutluk bağımsızlık hareketinin lideridir; bk. *BO.A. Şûra-yı Devlet Enrakı (ŞD.SAİD), 31/13; Arkivi Qendror i Shtetit i Republikës së Shqipërisë (Arnavutluk Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi (AQSH), Fondi 20 Dosya 1; Necip P. Alpan, Arnavutluğun Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal, Ulucan Matbaası, Ankara 1982; İsmail Kemal Bey'in Hatıratı, Çev. Adnan İslamoğulları, Rubin Hoxha, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2009.*

⁴⁷ Sönmez, *age.*, s. 123.

⁴⁸ Müfid bey Libohova (Arnavutça: Myfit bej Libohova, 1876, Libohova - 1927, Saranda) Arnavut ekonomist, diplomat ve siyasetçiydi. Ergiri'yi Jön Türklerin 1908 ve 1912 parlamentolarında mebus olarak temsil etmiştir. Arnavutluk Geçici Hükûmeti Dönemi'nde Arnavutluk'un ilk İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır.

⁴⁹ Sina Akşin, *31 Mart Olayı*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara, 1970, s. 77-78. Sin Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara, 2014, s. 196-224.

⁵⁰ Çelik, *age.*, s. 150.

⁵¹ Kemal, *age.*, s. 237.

olmuştur. Alfabe meselesi gittikçe büyüyen bir sorun haline gelmiştir. Bunlara bir de Bâbîâlî'nin kararıyla, Kosova'da yapılan askeri harekâtlar eklenince Arnavutlar ve İttihatçılar arasında gerginlik iyice artmıştı. Kosova halkının vergi, asker vermemek ve silahları teslim etmemek istemesi üzerine, İttihatçılar Kuzey Arnavutlarının silahlarını toplamak, iki sene önceki vergilerle birlikte tüm vergilerin ödenmesini istemek ve Osmanlı ordusunda düzenli asker toplamak amacına yönelik 1909 ilkbaharından Ekim'e kadar süren Cavit Paşa komutasında bir askeri harekât düzenlediler.⁵² Bu dönemin dikkate değer değişikliklerinden biri, hareketlerin önceden var olan ulusal karakterinin, 1908'den sonra (ekonomik ve sosyal sorunların yanı sıra) en baskın çatışma kaynağı haline gelmesiydi. Hareketlerin ulusal karakteri, daha önce geleneksel etnik-dinsel çatışma biçimlerinin hakim olduğu Kosova Vilayeti'nde de artmıştı.⁵³ Arnavutlar 1910'dan sonra her yıl isyan başlattılar;⁵⁴ faaliyetleri giderek etnikleşti ve 1911'in sonuna gelindiğinde Arnavutlar arasındaki dini farklılıklara bakılmaksızın ulusal bir harekete dönüştü. Bu çok dinli grupların ana birleştirici gücü, Arnavut dilinin eğitimsel ve resmî olarak özgürleştirilmesine yönelik kültürel talep ve bölgesel özerkliği.⁵⁵

1909 sonbaharında Arnavut aydınlar Arnavutça eğitim meselesine ilişkin bir kongrenin toplanması kararını almış ve bu kongrenin gerçekleştirileceği yer olarak Elbasan şehrini seçmişlerdir. 2-8 Eylül 1909 tarihleri arasında, Elbasan'da 35 delegenin iştirakiyle "Arnavut Maârif Kongresi" toplandı.⁵⁶ İttihat ve Terakki Cemiyeti Elbasan Kongresi'ne karşı mesafeli, hatta olumsuz bir tavır sergilemiştir. Elbasan Kongresi'nde alınmış olan kararların en önemlisi Elbasan'da açılacak öğretmen okuluyla ilgiliydi.⁵⁷ Okul, 6 sınıflı olarak aynı yılın sonbaharında açılacak şekilde planlandı.⁵⁸ Kongrede alınan diğer bir karara göre ise Arnavut okullarını bir çatı altında toplamak için Görice'de, "Terakkî-i

⁵² Mezani, *age.*, s. 127.

⁵³ Demeter ve Csaplár-Degovics, *age.*, s. 157.

⁵⁴ İsyancılar ve nedenleri konusunda bk. Halil Özcan, *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2011, s. 9-16.

⁵⁵ Demeter ve Csaplár-Degovics, *age.*, s. 194-195.

⁵⁶ BOA, *Maarif Nezâretî Mektubi Kalemi (MF.MKT)*, 1141/33.

⁵⁷ Aynı yer..

⁵⁸ Aynı yer.

Arnavud Mekâtib-i Cem'iyeti" kuruluyordu.⁵⁹ Kongre kararları gereğince açılan ilk öğretmen okulu 01 Aralık 1909'da Elbasan'da faaliyete geçmiştir.⁶⁰

Arnavut milliyetçileri bu kongrede Arnavutça'nın eğitim dili olmasının yanında Lâtin harflerinin kabulünü de kararlaştırmışlardı. Arnavutçayı eğitim sistemine dahil etmek ve bunun Lâtin harfleriyle yazılmasını sağlamak, Bâbiâli için Arnavutlar'ın kısa bir süre sonrasında Osmanlı'dan uzaklaşması ve en uygun zamanda devletten ayrılmalarına zemin hazırlamak anlamına gelmekteydi ki; bu durum, bilinen itilâfların yanısıra Arnavut milliyetçileri ile İttihat ve Terakki arasındaki birtakım itilâfları daha da artırmıştır.⁶¹ Nitekim Cemiyet ile Bâbiâli bu meselede Arnavutlar'ın Lâtin alfabesi yerine Arap alfabesi kullanılması için mahali din adamlarından istifade etmeye çalıştı ve böylelikle Latin alfabesini destekleyenlerin eylemleri engellenmeye çalışıldı.⁶² Zira hem İttihat Terakki Cemiyeti hemde Bâbiâli, Arnavutlar'ın alfabe meselesinde ortaya çıkan görüş ayrılıklarının *ittihad-ı anasına* zarar verebileceğini düşünmekteydi. Bu nedenle Cemiyet ile Bâbiâli'nin bu meselede yönlendirici bir tavrı olması kaçınılmaz olmuştur. Filat Arnavut Kulübünün Manastır Merkez Kulübü'ne yazdığı mektupta İttihatçılar'ın bu tavrından hareketle *"Jön Türklerin Arnavut yazısına karşı propaganda yaptıkları, çiftçilerden imza toplayıp, Lâtin alfabesine karşı bir beyânâme neşretmeye zorladıklarına dair değerlendirmeler ileri sürülmektedir"*.⁶³

Bu durum karşısında muhafazakar din adamlarının karşı koymalarına rağmen Bâbiâli, 1 Aralık 1909 ile 3 Şubat 1910 tarihleri arasında yaklaşık iki ay aşkın bir süreyle Arnavutça'nın hangi harflerle yazılacağı ve bu işin Arnavutlarca serbestçe çözülmesi gerektiği konusunda tarafsız kalmaya çaba sarfetmiştir. Bu bağlamda Maarif Nezareti marifetiyle Selanik, Manastır, Kosova, İşkodra ve Yanya vilayetlerine telgraflarla gerekli direktifler verilmiştir. Ne var ki, Şeyhülislam'ın 5 Nisan 1910 tarihinde yayınladığı bir genelge ile Lâtin harfleriyle Arnavutça'nın yazılması ve öğretilmesini yasaklayarak Bâbiâli daha önce almış olduğu karar ve anlayıştan vazgeçtiğini ortaya koydu. Bu meseleyle ilgili olarak daha önce tarafsız kaldığını beyan etmiş olan Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa da, ilmiye mensubu din adamlarının yanında yer alarak bilinen

⁵⁹ Aynı yer.; *Yeni Tasvir-i Efkar*, 4 Eylül 1325, No: 109; "Bashkimi i Kombit", Manastır, e Enjte 10 vjeshte e I. 1909, No. 1.

⁶⁰ Karakoç ve Yavaş, agm., s. 688.

⁶¹ agm., s. 689, 690.

⁶² Süleyman Kocabaş, *Kendi İttiraflarıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Hayaller... Komplo... Kayıplar... 1890-1918*, Vatan Yayınları, İstanbul, 1991, s. 320.

⁶³ Bartl, *age.*, s. 282.

görüşünü değiştirmiştir.⁶⁴ Bundan sonra Arnavut milliyetçileri ile Bâbîâli arasında çok daha gergin bir süreç başladı.⁶⁵ Ocak 1910'da İTC, Arif Hikmet'i, Selanik'ten Kosova'ya Arap alfabesi lehinde propaganda yapmak üzere görevlendirmiştir. Onun propaganda faaliyetleri, ulema tarafından da desteklenmiş ve Arap alfabesi kullanılmasını desteklemek amacıyla gösteriler yapılmıştır.⁶⁶ İttihat ve Terakki propagandayı, Latin harflerinin kullanılmasına karşı olan taraftarlarıyla düzenledikleri mitinglerle desteklediler. Böylece Manastır, Debre, Follorine ve Perlepe'de Cemiyet otoriteleri tarafından tahrik edici mitingler düzenlendi. İttihat ve Terakki basınında Arnavut dilinin Arap harfleriyle yazılmasını isteyen İttihatçı Arnavut mebusların taleplerini esas alan Eğitim Bakanlığı, Kosova Vilayetinde Arnavut dilinin Arap harfleriyle yazılması için emir vermiştir. Aynı emir, Elbasan'daki lisede de uygulanması için verilmiştir.⁶⁷

Hüseyin Cahit 1910 yılında "Tanin" gazetesinde yayınladığı "Arnavut Hurûfâtı" başlıklı bir makalesinde özetle bu şekilde ifade etmiştir:

"Bugün kullanmakta olduğumuz harflerin Türklük ve Müslümanlıkla ilgisi olmadığını, Türklerin kendi yazılarını bırakıp bunları sonradan kabul ettiğini, Arap harflerinin peygamber zamanında kullanılmadığını, bu hale göre Arnavutların ihtiyaçlarına elverişli harfleri kabul etmekte serbest bırakılması gerektiğini, latin alfabesini kabul edecek olurlarsa bir iki hafta gibi kısa zamanda okuma-yazma öğrenip bizi geride bırakacaklarını, onlara engel olmak şöyle dursun imkanı varsa bizim de kabul etmemizin yerinde bir hareket olacağını..."⁶⁸

Yani Hüseyin Cahit, Türklüğün geliştirilmesi için bir Latin alfabesi uygun olurdu zira kendisi "*aksi takdirde cabil kalacağız*" diyordu. Hüseyin Cahit sadece kültürel Arnavutçuluğu savunmakla kalmadı, aynı zamanda bunun Türklük için faydalı olduğunu da öne sürmüştür.⁶⁹

On yılını Arnavut şehirlerinde geçiren ve Arnavutça öğrenen Selanik'teki Türk subayı-daha sonra profesör ve gazeteci- Kâzım Nâmi Duru da Latin alfabesi lehinde yazmaktadır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan

⁶⁴ Alpan, *age.*, s. 12, 13.

⁶⁵ Taha Akyol, *Rumeli'ye Elveda, 100. Yılında Balkan Boşgunu*, İstanbul, Doğan Kitap Yayınevi, 2014, s. 94

⁶⁶ Sönmez, *age.*, s. 141.

⁶⁷ Mezani, *age.*, s. 125.

⁶⁸ Selami Kılıç, "Türkiye'de Latin Harfleri Meselesi (1908-1928)", *Atatürk Yolu Dergisi*, Cilt 2, Sayı 7, 1991, s. 554.

⁶⁹ George W. Gawrych, *Hilal ve Kartal; Osmanlı Yönetimi, İslam ve Arnavutlar 1874-1913*, Çev. Ali Fahri Doğan, Selenge Yay. İstanbul, 2021. s. 228.

“Rumeli” gazetesinde yayınlanan “Arnavutluk ve Arnavutça” başlıklı bir yazısında yalnız Latin alfabesinin değil, Arnavut okullarının da savunucusu olduğu belirtiliyor. Bunun hakkında Kâzım Nâmi Duru hatıralarında şu bilgileri vermiştir:

“Bir gün “Arnavutluk ve Arnavutça” başlıklı bir yazı yazdım; Arnavutçanın, Başkimcilerin istediği gibi, Arnavut harfleriyle yazılmasını müdafaa ettim. Bunda, kendi bakımından hakkım vardı; hatta Balkan Harbi'nin çıkmasındaki sebepler arasında ben, Arnavutların hoşnutsuzluğunu kazanmış olmamızı da bulurum. Bu yazıma İstanbul'dan Şehbenderzade Filibeli Hilmi cevap verdi; Arnavutçanın Arap harfleriyle yazılmasını müdafaa etti. Ben, fikrimi daha şiddetle açıkladım; bunda ısrar ettim. İttihat ve Terakki, benim yerime İstanbul'dan Yunus Nadi'yi başyazar olarak getirtti; ben de gazeteden ayrıldım; kendimi büsbütün müfettişlik işlerine verdim.”⁷⁰

Her ikisi de saygın bir İTC üyesi olan Kâzım Nâmi Duru ve Hüseyin Cahit, Osmanlılığı Arnavutlar için genişletici bir kavram olarak kabul ediyordu. Bu mefhum, kültürel Arnavutçuluk ile kültürel Türkçülüğün eş zamanlı olarak gelişimine imkân verecekti.⁷¹

Bu devirde Arnavutça'nın Arap harfleriyle yazılması için propaganda yapan “Arnavud lisanının Osmanlı Hurûfuyla Tahrir ve Talimi Cemiyeti”nin ardından, “İttihâd- i Osmanî Arnavud Maârif Mahfili” adıyla da bir başka cemiyet, İstanbul'da oldukça etkin bir şekilde faaliyet yürütmek üzere kurulmuştur.⁷² 4 Mart 1910 tarihinde İstanbul'da Arnavut lisanının Arap harfleriyle öğretilmesini temin etmek amacıyla kurulan “Arnavut Maarif Mahfili” Lâtin alfabesine karşı Arap alfabesiyle Arnavutça eğitimi savunmaktaydı.⁷³

Hurufat meselesi pek çok tartışmayı beraberinde getirmiş, Arnavut unsurlarla Bâbîâlî arasında da kırılganlıklara neden olduğu gibi yer yer tahrikâmiz girişimlere de zemin hazırlamıştır. “*Arnavutluk'ta Lâtince harflerle eğitim görmek istendiğine ve bu durumun çetelerin oluşmasına sebep olduğuna dair söylentilerin kesin olmadığı, Preveze İdadisi'nde halkın talebi doğrultusunda Arapça harflerle eğitim verildiği, şimdilik bir alfabe değişikliğine gitmeden mevcut olan biçimde eğitime devam edilmesi*” talimatı gerçekte durumun nezaketine de işaret etmektedir.⁷⁴

⁷⁰ Kâzım Nâmi Duru, *İttihat Terakki / Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, Altınordu Yayınları, Ankara, 2017, s. 49.

⁷¹ Gawrych, *age.*, s. 228.

⁷² Said Olgun, *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ, 2015, s. 206.

⁷³ *Tasvir-i Efkâr*, 7 Mart 1910.

⁷⁴ *BOA, MF.MKT*, 1152/25.

Bununla birlikte, hurufat meselesine ilişkin tartışmaların Güney Arnavutluk'ta bir hayli etkili olduğu ve bu hurufat meselesinin bölgede birtakım çetelerin türemesine sebep oluşturduğu söylentilerinin yayılmasına Dahiliye Nezareti'nin tahkikatını gerektirmiştir. Manastır vilayeti, bölgedeki hurufat meselesinden kaynaklanan çetelerin oluştuğuna dair söylentiler nedeniyle konu hakkında tahkikat gerektiğini belirterek, bunun doğruluğunun kesin olmayan bir bilgiye dayandığını açıklamıştır. Ayrıca *“hurufat meselesinin iktisâb ettiği şiddet-i cereyâna göre böyle bir halin zûhuru muhtemel olmakla birlikte böyle bir durumun ortaya çıkması halinde “icâb-ı hâl ve maslahatın serian icra edilmesi”* Maarif Nezaretine bildirilmiştir.⁷⁵

İşkodra Valisi Bedri Paşa tarafından takdim kılınan bir tahrirde, Arnavutlar'ın kendi dillerinden başka bir dilde öğrenim görmeleri sebebiyle, Arnavutların yalnız % 10'unun öğrenim görebildiği, kalan kısmının ise ana dilden mahrum olmaları nedeniyle cahil kaldıkları, Arnavut halkının cahillikten kurtulması için Arnavut dilinde eğitim yapılmasının zorunlu hale getirildiğini belirtmiştir. İşkodra Valisi;

“Alfabe ve imla meselesinde yaşanan tartışmanın bir kenara bırakılarak zamana terkedilmesini, hangi alfabe kullanılmak isteniyorsa serbest bırakılmasını, mektep programlarına Arnavutça'nın eklenmesini, tarih, din ve edebiyat derslerinin genel programlara uygun olarak bu mekteplere göre tertip edilmesini ve bu hususta İstanbul'da bulunan Arnavut Maârif Cemiyetinden yardım alınmasını”

önermiştir.⁷⁶

Bundan kısa bir süre sonra Bâbîâli, Arnavutluk'ta iptidâî mekteplerin açılması için büyük çaba sarf etmiştir. Bu doğrultuda bölgede açılacak iptidâî mektepler ile ilgili yoğun bir şekilde ilgilendiği anlaşılmaktadır. Nitekim Bâbîâli Arnavutluk'un tüm yörelerini kapsamak üzere Arnavutlar'ın eğitim dilinde kendi isteklerine göre hareket etmeleri anlayışına yöneldi. Bu yaklaşım doğrultusunda yeni bir anlayışın hâkim kılınmasını sağlamak üzere Bâbîâli Maarif Nezareti'nden iki memuru bölgeye tayin etti.⁷⁷ Maarif Nezareti tarafından uygun görülen ve önerilen memurlar 18 Kasım 1911 tarihli Padişah irâdesiyle görev mahalline atanmışlardır. Belirtilen görevle ilgili olarak, Maârif Nezâreti Muhâsebat Dâiresi Müdürü Cevdet Bey ile Matbaa-i Âmire Müdürü Hamdi Bey bu görev için uygun görülmüşlerdir.⁷⁸

⁷⁵ Aynı yer.

⁷⁶ BOA, A. MKT.MHM, 737/25.

⁷⁷ BOA, BEO, 3998/299810.

⁷⁸ BOA, BEO, 3998/299810.

Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey'in Rumeli Teftiş Seyahati ve Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine ilişkin Görüşleri

Sait Paşa Kabinesi'nde (30 Eylül 1911-16 Temmuz 1912) Dâhiliye Nâzırlığı görevinde bulunan Hacı Âdil Bey'in⁷⁹ en mühim faaliyetlerinden birisi de hiç kuşkusuz ki Rumeli'ye seyahati olmuştur. Arnavutluk'ta oluşan sorunların yerinde teftiş edilmesi ve gereken önlemlerin alınması için Şubat 1912 yılında Arnavutluk'a giden Dâhiliye Nâzırı Âdil Bey, 4 aylık bir süreçte Arnavutluk'ta teftişte bulundu. Hacı Âdil Bey'in seyahatinin bir parçası olmak üzere 24 Mart 1912 tarihinde İşkodra'ya gelmiştir. Âdil Bey ve yanında bulunan heyet, bulunduğu şehirlerde halk tarafından coşkuyla karşılanırsa da, bazı Arnavut çetelerinin saldırısına da hedef olmuştur.

Âdil Bey'in Rumeli seyahati 29 Mayıs 1912'de İstanbul'a dönmesi ile son bulmuştur. İstanbul'a döndükten sonra Âdil Bey Padişah'a, seyahati ve izlenimleri hakkında bilgi vermiştir. Bu seyahatin neticesinde hükûmet binaları, yol ve okul yapılmasına karar verilmiş ve böylece asayişin sağlanması ve bölgenin terakkisi amaçlanmıştır. Aynı zamanda bu seyahat sırasında bazı yerel yöneticilerin değiştirilmesi de Arnavutluk açısından bazı sorunların çözülmesi için Âdil Bey'in bir çabası olarak değerlendirilmektedir.⁸⁰

Bu seyahat Mecliste de müzakere konusu olmuştur. Âdil Bey Mecliste uzun bir rapor sunarak Arnavutluk'daki faaliyetleri, sorunlar ve alınan tedbirler ile ilgili malumat vermiştir. Âdil Bey'in Meclis-i Mebusan'da konuşması sırasında Arnavutluk'taki genel durum ile eğitim ve alfabe meselesi üzerinde konuyla yakından ilgili mebuslar arasında yoğun ve sert tartışmalar yapıldı.⁸¹ Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey Meclis'te kendisine yönelik soruları yanıtlarken, Arnavutluk'taki ıslahat çalışmaları ile ilgili de oldukça ayrıntılı malûmat vermiştir. Dâhiliye Nazırı Âdil Bey, konuşmasının başında Kuzey Arnavutluk olayının⁸² 24 Nisan tarihinde ortaya çıktığını, İpek ve çevresinde tedbirler alarak

⁷⁹ 1869 yılında Lofça'da dünyaya gelen Hacı Âdil Bey, hem Osmanlı Devleti hem de Türkiye Cumhuriyeti zamanında mühim devlet görevlerinde bulunmuş önemli bir siyasetçi ve hukuk adamıdır; bk. Togay Seçkin Birbudak, "Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri", *Journal of History Culture and Art Research*, Cilt 6, Sayı 6, Aralık 2017, s.444-460.

⁸⁰ Birbudak, agm., s. 448-449.

⁸¹ *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (M.M.Z.C.)*, Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 1, 19 Mayıs 1328, s. 144-145, 175-185. *M.M.Z.C.*, Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 1, 13 Haziran 1328, s. 515; *M.M.Z.C.*, Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 2, 25 Haziran 1328, s. 126-160

⁸² Bu sıralarda 1912 genel Arnavut ayaklanması başladı başlayacaktı, bu nedenle Arnavut topraklarının birçok yerinde Osmanlı devlet organlarına ve jandarmaya karşı bazı saldırılarda

hükûmetin varlığını hissettirmeye çalıştığını, hükûmet konağı ile halkı cahillikten kurtarmak için okullar inşaatına başladığını, bu okulların halkın cahillikten kurtarılması önemli olduğunu ve bu vesileyle de gerekli paranın havale edildiğini açıklamıştır.⁸³

Hacı Âdil Bey mebusların 24 Nisan 1912'de İstog'da⁸⁴ gelişen olaylarla ilgili olarak yönelttikleri suallere karşılık yaptığı uzun açıklamada;

“Bâbiâli'nin bölgedeki okullarına faaliyetleri çerçevesinde okullardan birini İstog nahiyesinde yapmayı planladığı ve ayrıca burada bir de Hükümet Konağı inşâ etmeye karar verdiğini bu sebeple de buraya memur, amele ve jandarmanın gönderildiğini ancak heyetin yanlış yönlendirilmesi ve uygun olmayan halleri gerekçesiyle bazı cahil şahsiyetler tarafından hedef gösterilmiş, üzerlerine ateş açılmış ve İpek'te de karışıklıklar başgöstermiştir. İstog ve İpek'teki olayların istenmeyen bir yöne gitmesi ihtimali üzerine Hükümet olayları kontrol altına almak için bölgeye asker sevk etmiş ve burada örfi-idare ilânına mecbur kalmıştır”.⁸⁵

Bununla birlikte Berat Mebusu Süreyya Bey⁸⁶ ve arkadaşları Arnavutluk'ta ortaya çıkan olaylar hakkında Dahiliye Nazırına yönelik soru önergesi verdiler. Önergede, Dahiliye Nazırının, Kosova, İşkodra, Manastır ve Yanya mebuslarına Arnavutluk'ta çıkan olayların tamamen kontrol altına alınmak üzere olduğunu söylediği, ancak, aradan geçen süreye karşın olayların yatışmadığı gibi, aksine, genişlediği ve bu konuda hükûmetin aldığı tedbirlerin neler olduğu ve olayların gerçek nedenlerinin anlaşılması için açıklama beklendiği belirtilmiştir.

Süreyya Bey, Arnavutluk'ta durumun endişe verici olduğunu, Arnavutların şikayet ettikleri konuların başında şiddet, saldırı ve zulüm olduğunu, bundan merkezi hükûmetin sorumlu olmadığını, bunları bir takım küçük memurların yaptığını, bunun da Arnavutları rahatsız ettiğini dile getirmiştir.⁸⁷

bulunuldu. Aynı şekilde Osmanlı ordusu da Arnavut isyancılara karşı askeri güç kullanmış, dolayısıyla çatışma atmosferinin hâkim olduğu olaylar döneminde her iki taraftan da çok sayıda insan yaralanmış ve ölmüştü.

⁸³ *M.M.Z.C.*, Devre 2, İçtima Senesi: 1, Cilt 2, 25 Haziran 1328, s. 126-160.

⁸⁴ İstog, Batı Kosova'nın İpek ilçesinde bulunan bir şehir ve belediyedir. Osmanlı idaresi döneminde İstog Kazası İpek Sancağı'na bağlıydı.

⁸⁵ *M.M.Z.C.*, Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 2, 25 Haziran 1328, s. 126-160.

⁸⁶ Rumeli Beylerbeyi payeli Mustafa Nuri Paşa'nın oğlu, 1903-1908 arasında sadrazamlık yapan Avlonyalı Ferid Paşa'nın kardeşi, Avlonyalı İsmail Kemal'in ise kuzenidir. Süreyya Bey, 1912 seçimlerinden sonra Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na Berat mebusu olarak girmişse de kısa süre sonra istifa etmiştir. Bk. Avlonyalı Süreyya Bey, *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, Klasik Yayınları, İstanbul, 2018.

⁸⁷ *M.M.Z.C.*, Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 2, 25 Haziran 1328, s. 126-160.

Süreyya Bey, memurlarının idaresizliğinden kaynaklanan şikâyetlere dikkat çekmiş, lisan ve harfler konusunda hükûmetin uyguladığı tedbirlerin Arnavutlarının siyasi ve toplumsal hayatlarında büyük yaralar açtığını, bu medeniyet devrinde hükûmetin dini alet olarak veya engel olarak kullanmaması gerekirken bir fetvayla harflerin dine aykırı olduğu ilân edilerek Arnavutlar arasında bölünme yaratıldığını ileri sürmüştür. Süreyya Bey'in Latin harflerinden ve Arnavutça eğitim yapan okullardan söz etmesi üzerine Prizren mebusu Aziz Efendi kendisine itirazlarda bulunmuş, hatta Meclis Reisi Halil Menteşe "Bahse öyle bir hava verdiniz ki Şimali Arnavutluk ile Cenûbi Arnavutluk burada müsademe ediyor" sözleriyle müdahalede bulunmak gereğini hissetmiştir. Güney Arnavutluk'un Kuzey Arnavutluk'a göre daha gelişmiş olduğu ve daha ulusal çizgide görüşleri savunduğu göz önünde bulundurulduğunda, Kuzeyli muhafazakâr Müslümanları temsil eden bir mebusla Güneylilerin ulusçu eğilimlerini temsil eden bir mebus arasındaki bu Latin harfleriyle Arap harflerine ilişkin görüş ayrılığı anlam kazanmaktadır.⁸⁸

Hacı Âdil Bey, konuya ilişkin açıklamasında olaylar üzerine gönderilen nasihat heyetlerinin çabalarının işe yaramadığını, hatta bazı yerlerde bu heyetlerin isyancılar tarafından kaçırılma teşebbüslerinin devlete sadakatiyle bilinen kimi Arnavutlar sayesinde bu heyetlerin serbest bırakıldığını söylemiştir.

Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey açıklamasında Süreyya Bey'in ileri sürdüğü "askerin baskı yaptığı iddiası ile dil ve okul konularında hükûmete yönelik iddia ve eleştirileri" kendisinin kabul etmediğini; Arnavutluk'ta asayişin⁸⁹ sağlandığını, bundan Arnavutların da memnun olduklarını, askerin asî Arnavutlar'a karşı davranışının da kanunî ve nizamî olduğunu, kötü muamele edildiği yolundaki iddiaların ise yanlış olduğunu dile getirmiştir. Meclisteki Arnavut mebusların bile aynı konu hakkında farklı yorumlar yaptığına dikkat çeken Hacı Âdil Bey, Arnavutlar'dan bir kısmının harf konusunda hükûmetin baskı yaptığını ileri sürerken diğer bir kısmının ise hükûmetin bu işe hiç karışmadığını açıkça söylediklerini belirtmiştir. Harf konusunda verilen fetva hakkında da hükûmetin bir girişimi olmadığını, yapılan bir başvuru üzerine bu fetvanın verildiğini vurgulamıştır. Bunun sonucunda hükûmetin Latin harfleri ile eğitim yapan yerlerde de Kuran ve ilmîhalin Arap harfleri ile okunmasını kararlaştırdıklarını açıklamıştır. Ancak İstog ve İpek'te bazı okulların kapanması ve hatta kimilerine ruhsat verilmemesi gibi olumsuzlukların kısmen yaşandığını, bununla

⁸⁸ Sönmez, *age.*, s. 170; *M.M.Z.C.*, Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 2, 25 Haziran 1328, s. 126-160.

⁸⁹ Hacı Âdil Bey'in Arnavutluk seyahati çerçevesinde dil ve okul konusu tartışılırken bakanın Arnavutluk asayişinden bahsetmesi Arnavutluk isyanları nedeniyle.

birlikte bu hususta hükûmetin daha tutarlı bir siyaseti hakim kılması gerektiğine işaret etmiştir.⁹⁰

Hacı Âdil Bey 29 Mayıs 1912'de Rumeli seyahatinden döndükten sonra Arnavutluk'taki alfabe ve lisan meselesi ile ilgili olarak bir rapor hazırlayarak 26 Haziran 1912 tarihinde Sadarete sunmuştur. Âdil Bey Arnavutluk meselesi ile ilgili bir çok sorun içinde lisan ve tedrisat meselesini “meseleyi mübimme” kâbilinden görmekteydi. Bu düşünceden hareketle eğitim ve dil meselesini meşrutiyet rejimi perspektifiyle değerlendiren Hacı Âdil Bey “Arnavut dilinin ilkokullarda Arap, Lâtin yada millî Arnavut harflerinden hangisiyle okutulacağı konusunda uzun zaman sert bir yasaklamadan ziyade farklı yaklaşımlar söz konusu olmuşsa da, gelinen noktada Bâbîâlî'nin maarif konusunda bir serbestiyeti elzem gördüğünü” belirtmiştir.⁹¹ Bu serbestiyetle birlikte, halihazırda Bâbîâlî'nin Arnavutluk'taki mekteplerde Kur'an-Kerim, dinî ilimler ve Türkçe eğitim verilmesi şartıyla Arnavutlar'dan isteyenlerin Arap harfleri ile isteyenlerin de Lâtin Harfleri ile Arnavutça eğitim verilmesini serbest bırakmak suretiyle belki bu meselede bir yere kadar tarafsız kalınması gerektiğini ortaya koyuyorsa da, sorunun bu şekilde kabul edilmesinin meseleyi tümüyle çözen bir yöntem olmadığı görüşünü savunur.⁹² Bu genel ilkeden hareketle Hacı Âdil Bey, Arnavutluk'ta bir kısım halkın özellikle İşkodra ve Prizren Piskoposlukları daire-i ruhaniyesi dâhilindeki Katoliklerin Lâtin harfleriyle tedrisatını, Şimali Arnavutluk'taki Kosova, Pristine, İpek, Prizren ile Debre sancaklarındaki ahalinin pek çoğunun Arap alfabetiyle tedrisata taraftar olmalarını; Elbasan ile Görice'nin bazı mıntukalarında ise Latin alfabetiyle tedrisat talep ve icrasına müsaade edilmesini, taraftarlarının emelleri dairesinde zorunlu görüyor; fakat bu meselede hükûmetin lakayd kalmasının düşünülemeyeceğini beyân ediyordu.⁹³ Zira tedrisat meselesinde hükûmetin göstereceği gevşek bir tavır ve yaklaşımın “her biri Osmanlılığın birer cüzü olan bu efradın vahdet-i hissîye ve merbutiyet-i Osmaniyeleri noktasında vahim neticeleri intâc edeceğinden katîyen caiz olmayacağını”⁹⁴ ve bu duruma da kayıtsız kalınmaması gerekiyordu. Bu bölgede maarif meselesine kayıtsız kalınması halinde, halihazırda İşkodra malisörlerinde,⁹⁵ İlbasan, Prizren ve Yanya'nın bazı

⁹⁰ M.M.Z.C., Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 1, 19 Mayıs 1328, s. 144-145, 175-185. M.M.Z.C., Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 1, 13 Haziran 1328, s. 515; M.M.Z.C., Devre 2, İçtima Senesi 1, Cilt 2, 25 Haziran 1328, s. 126-160.

⁹¹ BOA, BEO, 4056/304168.

⁹² BOA, BEO, 4056/304168.

⁹³ Aynı yer.

⁹⁴ Aynı yer.

⁹⁵ Arnavut dilinde “Mal” dağ, “Malisör” dağlı, “Malisiya” dağlık anlamına gelmektedir. Malisörlerin yaşadığı bölgenin oldukça dağlık olmasından dolayı bu isim verilmiştir.

mevkilerindeki Arnavut okullarıyla, Yanya'da basılan kitaplarda görüldüğü üzere Osmanlılık fikir ve hissiyatını gözetmeyen temayüllerin çok açık bir şekilde tezahür etmesiyle karşı karşıya kalılabileceği Âdil Bey'in dikkati çektiği esas sorunlardan birisi idi. Esasen bu kitaplarda "Osmanlılık fikir ve hissiyatının terbiye ve neticesi olarak hedef-i asli ittihaz kılınmadığından" "mesela tarih ve coğrafya tedrisatında memâlik-i Osmaniyeden ziyade Avusturya tarih ve coğrafyasına ait tafsilat derc edilmiş olması"⁹⁶ düşünülen maarif politikasıyla bağdaşan bir anlayış değildi. Hükûmetin bu mesele karşısında tamamen tarafsız kalmayı sürdürmesi, sadece Arnavutluk'daki hususi mekteplerde değil, belki Malisya'da açılacak resmî mekteplerde dahi Osmanlılık fikir ve terbiyesinden başka fikirlere hizmet edecek kitapların okutulmasını kabul etmek anlamına gelecekti. Esasen Hükûmetin mektepler üzerinde "bakke-i nezareti umumîyesine istinaden vahdet-i osmaniyeye"⁹⁷ zarar verecek kitapların okutulmasını yasaklamak yetkisine sahipse de, bu tür bir yõteme gitmektense Viyana'da basılmış kitaplar⁹⁸ haricindeki ders kitaplarının tedrisatta kullanılmasının sağlanması asıl maksadı temin edecek bir durumdur. Fakat hükûmet halihazırda Malisör'deki resmî mekteplerde dahi Viyana'da basılmış olan kitapları tedris ettirmek mecburiyetinde olunca, bu durum henüz Viyana propagandasının tesirinde kalmamış olan Malisyalılar'ın da etkilenebileceği tehditi Bâbâli'nin maarif amaç ve maksadına uygun bir durum olmadığı gibi, gelecekte de telafisi mümkün olmayacak gelişmelere yol açmamak ve aynı zamanda hükûmetin tahsil-i iptidaiyeye karşı vaziyetinin, tamamen tarafsızlığını ortaya koymak üzere aşağıdaki hususlar Âdil Bey tarafından arz ve teklif edilmiştir: Buna göre;

"1. Maarif Nezaret-i celilesi bütçesinde zaten mevcut olan ikrâmiye faslından miktâr-ı münâsib akça tefriki ile bir sâbika ilânında bulunacak ve hurûfat-ı Arabiyenin gayr-ı bir sarf ile tedrisi tarafdâr olanların ekseriyetle kabul edecekleri bir şekl-i hurûf ile "bir elif-bâ" ve "üç dereceye munkasim bir kıraat" ve "muhtasar bir târih-i 'Osmâni" ve "coğrafya" ve "hesâb" ve

⁹⁶ BOA, BEO, 4056/304168.

⁹⁷ Aynı yer.

⁹⁸ 1899 yılından itibaren Avusturya-Macaristan, desteklediği Katolik okullar için çok sayıda ders kitabı dizisi basmıştır. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu tarafından temin edilen bazı örnekler Arnavut rahiplerin çeviri ve uyarlamalarıyla Viyana'da basılmıştır. Bu çerçevede Bashkimi ve Agimi alfabeleri kullanılarak çıkartılan okuma, din bilgisi, Kitab-ı Mukaddes Tarihi, gramer, aritmetik ve coğrafya kitapları ile güzel yazı defterleri hazırlanmıştır. Âdil Bey, Viyana'da basılarak İşkodra, Elbasan, Prizren ve Yanya'daki Arnavut mekteplerinde okutulan kitaplarla Osmanlılık fikrinin ve Osmanlılık hissiyatının ortadan kaldırılmak istendiğini, bu okullardaki tarih ve coğrafya derslerinde Osmanlı tarih ve coğrafyasından ziyade Avusturya tarih ve coğrafyasına yer verildiğini ve bunun Osmanlı'nın birliği için büyük bir tehdit olduğunu belirtmiştir. Adil Bey'in bu tehdit karşısındaki önerisi, hangi alfabe ve dille olursa olsun ders kitaplarının Maarif Nezaretinin kontrolünde basılması olmuştur; bk. BOA, BEO, 4056/304168; Olgun, *age.*, s. 98-205.

“ilm-i eşyâ” kitaplarının bu hurûf ile her bir kitaba münâsib ikrâmiye tahsis suretiyle tedvinine çalışmalıdır.

2. Nezâret-i müşârunileyhâ aynı suretle huruf-ı Arabiye ile ve yine Arnavutça olarak bu kitapların tedvinine say eylemelidirler.

3. Bu kitaplar muhtasır olmakla berâber bir hükümet-i meşruta da izhân etfâlin teşhizine ve kavâ'id ve esâsât-ı harbe ve siyâsiyeye amâline hâdim olacak derece de mükemmel olacaktır.

4. Arnavutluk ahâlisinden olup da Arnavutça tedrisin hem Arapça ve hem Lâtince hurûf ile icrâsını dahi işitmeyenler içinde sâ'ir mekâtib-i ibtidâ'îye-i resmîyedeki kitâblar ve program dâ'iresinde dersler Türkçe takrir edilecektir.

5. Maarif Nezâret-i Celilesi bilhassa Lâtin ve Arabi harfli kitapları matba-i âmire de bastırarak ve yalnız mesârifi hesâb ederek her birine gâyet cüzi bir fiyat koyduracaktır”.⁹⁹

Hacı Âdil Bey kitapların bu şekilde basılmasından sonra resmî ya da hususi ilk mektepler şartıyla her mekteb, muhitin arzusu çerçevesinde ya Arap harfleriyle yazılmış veya diğer harflerle yazılmış olan kitapları serbestçe okutulabileceğini kaydetmiştir. Âdil Bey,

“Şu kadar ki İslam çocuk bulunan mekâtib-i ibtidâ'îye de kuran-ı azimü-şân ile ‘ilm-i hâlin hurûf-ı gayriye ile tedrisi şart-ı esâs olacaktır. Bir kere kitaplar böyle tedkik ve tettebbu neticesi olarak tedvin ve gâyet ucuz bir fiyat ile vilâyetlere mâl edildikten sonra mntıkların istidâdına göre bunlardan hangi harfler ile olursa olsun bir takım tedârik ve okutmak isteyenlere bile mekâtib-i resmîye de olsun hükümetçe asla müdâhal olunmayacağını”

da raporunda belirtmiştir.¹⁰⁰

Hacı Âdil Bey, meselenin hükümet tarafından böyle takip edilmesi halinde, “*Türkçe harflerle okumak isteyenler gibi Arapça ile Arnavutça vilâyet burufu ile Arnavutça okumak isteyenlere de gâyet bi-tarafâne bir muâmele de bulunulmuş ve harf-i Arnavutça okunmak isteyen mekteplerde de Türkçe lisânın mecburi olarak tedris ettirilmesi hususunda dahi amacın hasul olacağı*”nı beyan etmiştir.¹⁰¹ Arnavut lisanının öğretilmesi maksadınama'tûf olduğuna dâ'ir olmak üzere, Arnavutlar arasında husule gelen yanlış anlamaların da önüne geçilmiş olacaktır.

Dahiliye Nazırı Hacı Âdil Bey'in Sadarete sunduğu rapor, bir hayli yankı yaratmış olduğundan bahse konu raporda ileri sürülen görüşlerle ilgili olarak Maarif Nazırı Emrullah Efendi'den mütalaa alınması ve icâb edecek tedbirler hakkında görüşü soruldu.

⁹⁹ BOA, BEO, 4056/304168.

¹⁰⁰ Aynı yer.

¹⁰¹ Aynı yer.

Maarif Nazırı Emrullah Efendi'nin Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine ilişkin Görüşleri

Hacı Âdil Bey'in Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine ilişkin görüş ve düşüncelerini bir rapor halinde Sadaret'e sunması ve bu mevzuya ilişkin olarak Meclis-i Mebusan'da cereyan eden tartışmalar üzerine Sadaret, Maarif Nazırı Emrullah Efendi'den bir mütalaa hazırlamasını istedi. Emrullah Efendi¹⁰² konuya ilişkin olarak hazırladığı tafsilatlı bir açıklamayla sorunun çözümü hususunda görüş ve düşüncelerini 17 Temmuz 1912 tarihli bir yazıyla detaylı bir şekilde Sadaret'e bildirmiştir. Emrullah Efendi her şeyden önce meşrutî Osmanlı Hükûmeti'nin tedrisat ve lisan konusundaki siyasetinin “*anasır-ı Osmaniy'e'nin her birinin kendi lisan ve edebiyatlarının gelişmesine izin verecek şekilde serbestiyet kaidelerine uygun bir şekilde yürütülmesi gerektiği düşüncesini bir prensip olarak vazzetmiş; özellikle umumi mekteplerde tedrisat-ı ibtidaiyenin de her milletin ana dili ile icrâsı hususunu memleketin maarifi bağlamında bir siyaset düsturu*” olarak belirtmiş bulunmaktadır. Meşrutiyet'in gerektirdiği bu ilkesel görüş ve düşünce doğrultusunda Arnavutluk'ta da lisan ve tedrisat meselelerinde bu siyaset dairesinde hareket edilmesi gerektiğini açıklayan Emrullah Efendi, esasen Arnavutluk'ta cereyan eden meselenin temelinde bundan böyle mekteplerde öğretilecek ve kabul edilecek hurufatın tayini meselesi şeklinde hulâsa edilebileceğini belirtir.

“Her lisân onu söyleyen milletin malıdır. Kelimatı savr-ı lafziyesi sâhib-i lisân olan milletin istimâl ve kabulüyle tahakkuk eylediği kelimeleri mektûbesi yine o vechle yani istimal ve kabul ile tayin eder. Eğer Arnavut kavmi dillerini yazmak hususunda diğer akvâm gibi müttefik bulunsa idi bugün ortada bir lisan meselesi mevcûd olmaz ve hükûmet bu bâbda karar ittihazı icâb edecek bir hâl karşısında bulunmaz idi. Ancak hurûf meselelerinde beyne'l-kavm ittihâd ve ittîfâk mevcûd olmadığı gibi ekseriyeti azime huruf-ı Arabiye tarafında görülüyor”.¹⁰³

Emrullah Efendi, hal böyle olunca, “*maarifi umumiye ve menafi-i memleket namına*” Bâb-îâlî tarafından bir karar alınması gerektiğine işaret eder. Ancak Hükûmet'in bu konuda dikkate alması gereken bir durum vardır. Eğer Hükûmet, ekseriyetin talebini dikkate alarak tedrisât-ı ibtidaiyeyi mahsus olan mekatib-i umumiye de öğretimin arap harfleriyle yapılmasını esas kabul etmesi halinde, bu defa ekalliyetin hukukuna riayet edilmediği yönünde şikayet ve

¹⁰² Emrullah Efendi 1858'de Lüleburgaz'da doğmuştur. 1881'de Mülkiye'den mezun olmuş. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Galatasaray Lisesi müdürü olmuş ve Kırklareli milletvekili seçilmiştir. Bu dönemde iki defa maarif nazırı olmuştur. İlk nazırlığı, 10 Ocak 1910-18 Şubat 1911'de; ikincisi, 1 Ocak 1912- 21 Temmuz 1912'dedir; bk. Ziya Kazıcı, “Emrullah Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, İstanbul, 1995, s. 165-166.

¹⁰³ BOA, BEO, 4056/304168.

yakınmaları hasıl olabilecektir. Zira Emrullah Efendiye göre Arnavut dilinin kadim bir huruf- ı kitabeti olmayıp, yakın bir zamanda meselenin gündeme gelmesine nazaran, seçilecek olan hurufta ekalliyete de bir hakk tanımak uygun olacaktır.

İkinci olarak da umumi mekteplerdeki tedrisatta sadece Arap harflerinin kullanılması ve bu yönde bir uygulamaya gidilmesinin kabulü halinde, bu defa bir kavmin iki unsuru arasında ihtilafın devam edeceği öngörüsü Emrullah Efendi'nin başlıca endişesiydi. Hal böyle olunca, tedrisâtta önemli bir faktör olmak itibariyle bu anlaşmazlığın memleket ve hükûmet için ne kadar zararlı olacağı tahmin edilebileceğinden hem ekseriyeti, hemde ekalliyeti eğitim ve mekteplerde memnun etmenin çok kolay olmayacağı âşikârdır. O nedenle umumi mekteplerde tedrisâtın iki esas üzerine; yani arzu ve tercihe göre Arap harfleri esasları üzerine bir tedrisât tensip edilecek olsa ya da yek diğeri esas alınsa yine de tatbikatta sorunların ortaya çıkacağı ve aynı zamanda *“beyne'l kavm bir tefrikayı iktiza edeceği”* şüphesizdir. Bu bakımdan Emrullah Efendi hükûmetin menfaati icabı itilâflarda şiddetlenmeyi ve Arnavut milletinin bölünmelerle karşı karşıya kalmaması için kararlı bir hükûmet politikasına ihtiyaç olduğunu düşüncesindedir.

Emrullah Efendi'nin bahse konu raporunda dikkati çektiği bir başka husus ise, tedrisât-ı ibtidaiye programlarında muayyen olan derslerin Arnavutça olmak üzere bir taraftan Arap harfleriyle yazılmış kitaplardan, diğer taraftan da Lâtin harfleriyle yazılmış kitaplardan icrâ edilmesini gerektirmesi meselenin en mahsurlu vechelerinden birini oluşturmasıdır. Zira bu durumun tabii bir neticesi olarak kullanılacak harfler konusunda lafzen müttehid olursa dahi Arnavut lisanı huruf-ı hecadan kaynaklanan ikilikten dolayı büyük bir ihtilâf doğacaktır ki, böylelikle;

“Aynı kavmin efradı mekatibe ve mükâlemede tefâhüm edemeyecek bir hâle gelecektir. Çünkü hurûf-ı Arabiye ile yazılmış olan kitâplardaki tabirat ve kelimât bi't-tab' lîsân-ı Arabiden ahz edilecek Lâtin harufu ile yazılmış olan ders kitâplarında ise o tabirât Lâtin şuaât-ı lîsâniyesinden alınacaktır. Nasıl ki, tedrisâtın Lâtin hurûf-ı hecâsı ile yazılacak kitâplar ile icrâsı takdirinde Arnavutçanın Lâtin lîsânı ile bunun şubelerinden almağa mecbur olduğu lügatın külliyesi ve 'âdetâ bu lisanı bel edecek derecede külliyesi nazar-ı mulâhazaya alınacak olur ise bundan ne gibi neticeler çıkabileceği adına nazar ile kestirilebilir. Binaenaleyh mekâtib-i 'umumiyyede tedrisâtın iki çeşit hurûf ile yazılmış olan kitâpları ile icrâsında azim mahzurlar vardır”.¹⁰⁴

Maarif Nazırı Emrullah Efendi, Sadaret'e arz edilen maruzata binaen Arnavutluk'ta lisan ve tedrisât meselesinde hükûmetçe alınacak tedbirleri belirtirken;

¹⁰⁴ BOA, BEO, 4056/304168.

“Evvelâ Arnavut halkı arasında kullanılacak ve tercih edilecek harfler konusunda bir uzlaşmanın olması ve umumi mekteplerde de öteden beri cari kılınmış olduğu üzere tedrisatın Türkçe yazılmış kitaplar ile icrâsı,

İkincisi, Arnavutça'nın lisân olarak ebeveynlerin arzu ve tercihlerine göre Arap alfabesi veya Lâtin alfabesinden biriyle ya da ikisi ile birlikte adı geçen mekteplerde tedris edilmesi,

Üçüncüsü ise hususi mekteplerde Müslüman çocuklarına Arap harfleriyle, kuranı kerim ve ilmihal okutturulması ve lisan olarak da Türkçe öğretilmesi şartıyla öğretim dilinin tercih ve seçiminde adı geçen mekteplerin müessis ve muallimlerinin serbest bırakılması”¹⁰⁵

konusunun Bâbîâli tarafından en başta gelen ve alınması gereken tedbirlerden olduğu görüşünü dile getirmiştir.

Öte yandan 09 Ağustos 1912 tarihinde, İsmail Kemal, Priştineli Hasan,¹⁰⁶ Luigi Gurakuç¹⁰⁷ gibi şahsiyetlerden oluşan Arnavut ileri gelenleri, Arnavutluk'ta genel anlamda bir ıslahat talebiyle Bâbîâli'den birtakım isteklerde bulundular.

Arnavut aydın ve münevverlerinin yerine getirilmesini istedikleri ıslahat taleplerinde tedris meselesine de özel bir yer verilmiştir. 09 Ağustos 1912'de 50 civarında Arnavut aydın ve münevverin imzasını taşıyan 14 maddeden oluşan dilekçe Heyet-i Tahkike Reisi İbrahim Paşa'nın aracılığıyla Bâbîâli'ye sunulmuştur. Bu talepler içerisinde tedrisle ilgili talepler beşinci, yedinci ve sekizinci maddelerde açıklamıştır. Buna göre;

“Arnavutluk'ta idâdilerin sultanî (lise) durumuna getirilmesi, nüfusu 30.000'i aşan sancaklarda, programlarına Arnavutça da konmak üzere yeni sultanîler açılması (madde 5); Hususi mekteplerin tahsisi ve açılmasına

¹⁰⁵ Aynı yer.

¹⁰⁶ Priştineli Hasan (Arnavutça: Hasan Prishtina), asıl adıyla Hasan Berişa, 1873 yılında Vuçitrin'da vatansever bir ailede dünyaya geldi. 13 Ağustos 1933'te Selanik'te suikast sonucu öldürüldü. Vatanın hürriyeti ve bağımsızlığı için mücadele etmiş, vatansever, entelektüel, siyasetçi, demokrat, seçkin bir devrimciydi. 1908-1912 Meclis-i Mebûsan Manastır Vilayeti Priştine Sancağı mebusudur. 1912 yılının başında İsmail Kemal ile birlikte Arnavutluk'ta genel silahlı ayaklanmanın örgütlenmesinin öncüleri arasında yer almış ve burada ana lider olarak öne çıkmıştır; bk. Ajet Haxhiu, *Hasan Prishtina dhe lëvizja patriotike e Kosovës* (Hasan Priştine ve Kosova yurtsever hareketi), Naim Frashëri, Tiranë, 1964; Hasan Prishtina, *Nje shkurtim kujtuesh mbi kryengritjen shqiptare te vjetit 1912*, (1912 Arnavut ayaklanmasına ilişkin anıların bir özeti), Prishtinë, 2009.

¹⁰⁷ Luigi Gurakuç, 19 Şubat 1879'da İşkodra'da doğmuş, 2 Mart 1925'te İtalya'nın Bari kentinde vefat etmiştir. Ulusal Rönesans'ın sonu ve Bağımsızlığın başlangıcındaki milli eğitim ve kültür hareketimizin en seçkin şahsiyetlerinden biridir. Bükreş toplantısına ve Bağımsızlık Bildirgesi'ne (Kasım) katıldı. Avlonya Geçici Hükümeti'nde (Aralık 1912) Eğitim Bakanı seçildi; bk. Piro Tako, *Luigi Gurakuçi, Jeta dhe Vepra* (Luigi Gurakuçi Hayatı ve Eserleri), 8 Nentori, Tiranë, 1980.

müsade edilmesi (madde 7); ibtidaye, rüşdiye ve tâli mekteplerde mahalli dilde eğitim öğretimin yapılmasına izin verilmesi (madde 8)”¹⁰⁸

dile getirilmekteydi.

Arnavut ileri gelenlerin taleplerini Gazi Ahmet Muhtar Paşa Hükûmeti'nin¹⁰⁹ dikkatle incelediği anlaşılmaktadır. Bu bağlamda beşinci maddede belirtilen taleplere Bâbîâlî genel olarak olumlu yaklaşmıştır. Zira Kanun-i Esasiye göre devletin resmî dilinin Türkçe olması, eğitimin Türkçe yapılmasını da zorunlu kıldığından, bundan böyle bölgede açılacak olan sultanî ve ziraat mektepleri gibi okulların programlarında mahallî dillerin de öğretilmesi yönünde bir karara varıldığı anlaşılmaktadır. Yedinci madde ile ilgili olarak iletilen talep *hakında* “mekâtib-i hususîye” tesisi zaten serbest olduğundan bir karar alınmasına gerek duyulmamıştır. Sekizinci maddede belirtilen okullarda eğitim diline ilişkin meselede ise kesin bir karar bildirilmeyerek “*icabına göre tebligat-ı lâzîminin ifâsının Maarif Nezâretine havalesi...*” ifadelerine yer verilmiştir.¹¹⁰

Arnavutluk 1878'den sonra ulusçu ve Osmanlıcı bir ikilem atmosferinde siyasal hayatını yaşadı. Arnavutların ulusçuluk alanında laik bir atılımı erkenden benimsemeleri ve Lâtin harflerini de erkenden kabul edişleri, muhtelif din ve mezhepteki halkın birliği için bu yöntemi benimsemiş olmaları, Balkan ve Osmanlı tarihinin ilginç bir safhasını oluşturur.¹¹¹

Sonuç

II. Meşrutiyet Dönemi'nde Arnavut milleti için en önemli meselelerden birini de alfabe, eğitim ve dil meselesi olmuştur. Eğitim ve dil meselesinde Arnavutça'nın hangi alfabe ile yazılacağı konusu Arnavut aydınları tarafından uzun bir süre tartışılmış ve bu tartışmalar, Bâbîâlî'nin bu mesele ile önemle meşgul olmasını ve gerektiğinde bu meseleyle müdahale etmesini gerekli kılan bir soruna dönüşmüştür. Arnavut aydınların alfabe, dil ve eğitim meselesinde anlaşmaları halinde Bâbîâlî'nin Kanun-ı Esasî ile ilgili hükümleri gereğince hareket edeceği açıktır. Bu bakımdan Bâbîâlî ilk zamanlarda Arnavutlar'ın alfabe, dil ve eğitim meselesinde kontrollü bir serbestiyetle tedrisat yapmalarını uygun görmüştür. Ancak Arnavut millî alfabeti konusunda Arnavut aydınların

¹⁰⁸ Olgun, *age.*, s. 215. Talepler için bk. “Arnavudların Metâlîbi”, *Tanzimat*, S. 230, 10 Ağustos 1328 (24 Temmuz 1912).

¹⁰⁹ 21 Temmuz 1912 tarihinde Sadarete Sait Paşa'nın yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa tayin edilmiştir. 29 Ekim 1912'de Ahmed Muhtar Paşa sadrazamlık görevinden istifa etti; bk. Rifat Uçarol, *Gazi Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 Askeri ve Siyasi Hayatı*, Derin Yayınları, İstanbul, 2015, s. 293-397.

¹¹⁰ Olgun, *age.*, s. 215.

¹¹¹ İlber Ortaylı, “Balkanlarda Milletçilik”, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 1031.

arasında çok farklı, ama aynı zamanda keskin görüş ve eylemler nedeniyle bu mesele, Arnavut toplumunda ciddi görüş ayrılıklarına yol açmıştır.

Ortaya çıkan gelişmeler ve Arnavutlar arasındaki problemler, İttihatçılar'ı Müslüman Arnavutlar üzerinden Arnavut toplumunun Arap alfabesini tercih etmeleri yönünde bir temayüle ve propaganda yürütmeye sevk etmiştir. Zira İttihat ve Terakki Cemiyeti ile Bâbîâli alfabe ve dil meselesinin İmparatorluk'tan ayrılma politikasının muhtemel bir başlangıcı ya da diğer *anasıra* da gerekçe oluşturacak bir teşebbüs olarak görmüş ve bu meseleyi "*ittihadi anasırın*" parçalanması yöntemlerinden biri olarak düşünmüştür. O nedenle Bâbîâli tarafından alfabe ve dil hareketine müdahalede bulunulması, Lâtin alfabesi yerine Arap alfabesinin önerilmesi böyle bir endişeden kaynaklanmaktadır. Bu bakımdan İttihatçılar Arnavut dilininin Arap alfabesiyle yürütülmesi doğrultusunda propaganda yapmışlar, Arnavut okullarında Arap alfabesiyle Arnavutça'yı yaygınlaştırmaya çalışmışlar ve Arnavutlar arasında ulusal bir hareketin ortaya çıkmasını bertaraf edecek bir çaba içinde bulunmuşlardır.

31 Mart İsyanı sonrasında İttihatçılar, iktidarını sağlamlaştırmak amacıyla yasal düzenlemeler ve sıkıyönetim aracılığıyla muhalefeti bastırarak *Osmanlılık* ve *merkezîyetçilik* politikasını uygulayabileceği uygun ortamı kurmuştur. İttihat ve Terakki'nin bu faaliyetleri nedeniyle yönetim ile Arnavutlar'ın arası açılmış, 1909'dan beri Arnavutluk'ta yaşanan isyanlar sonucu ortaya çıkan Arnavut ve Arnavutluk meselesi, Osmanlı Devleti'nin siyasal gündeminde öncelikli yerini almıştır. 1909-1912 yılları arasında Arnavut isyancılara yönelik ayaklanmalarda Osmanlı askeri makamlarının uyguladığı sert yönetmeler, Arnavutların Bâbîâli ile olan ilişkilerinin daha büyük bir krize dönüşmesine neden olmuştur.

Arnavutluk'ta uzun bir süreden bu yana devam eden sorunların bizzat yerinde incelenmesi ve gerekli önlemlerin alınabilmesi adına 1912 yılı Şubat ayında bölgeye gelen Dâhiliye Nazırı Hacı Âdil Bey, yaklaşık 4 ay boyunca Arnavutluk'ta incelemelerde bulundu. Bu durum Bâbîâli'nin başta Arnavutlar olmak üzere "*ittihadi anasırın*" taleplerini Kanun-i Esasi doğrultusunda dikkate almaya çalıştığı, ama aynı zamanda da tüm olup-bitenlere rağmen *unsurların birliği* siyasetini tahkim etmek gayreti içinde bulunduğunu göstermektedir.

Arnavut Millî Alfabeti ile Eğitim Meselesine ilişkin olarak Meclis-i Mebusan'da cereyan eden tartışmalar üzerine, Sadaret tarafından Maarif Nazırı Emrullah Efendi'den bir mütalaa hazırlaması istendi. Emrullah Efendi her şeyden önce meşrutî Osmanlı Hükümeti'nin tedrisat ve lisan konusundaki siyasetinin "anasır-ı Osmaniye'nin her birinin kendi lisan ve edebiyatlarının gelişmesine izin verecek ve serbestiyet kaidelerine uygun bir şekilde yürütülmesi gerektiği düşüncesini bir prensip olarak vazzetmiş; özellikle umumi mekteplerde tedrisat-ı ibtidâiyenin de her milletin ana dili ile icrâsı hususunu memleketin maarifi bağlamında bir siyaset düsturu" olarak belirtmiş bulunmaktadır.

Meşrutiyet'in gerektirdiği bu temel görüş ve düşünce doğrultusunda Arnavutluk'ta da lisan ve tedrisat meselelerinde bu siyaset dairesinde hareket edilmesi gerektiğini, esasen Arnavutluk'ta cereyan eden meselenin temelinde bundan böyle mekteplerde öğretilecek ve kabul edilecek hurufatın tayini meselesinin bulunduğu şekilde hulâsa edilebileceğini belirtir.

Arnavutlar, bir gün Osmanlı Devleti'nin Balkanlar'ı terk etmesi durumunda kendi kaderlerini kendi ellerine alacaklarına hazırlıklı olmak bakımından da lisan meselesine önem verdikleri de açıkça görülmektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Bâbü'lî Evrak Odası Evrakı (BEO), D. 3998. G. 299810. 12 Safer sene 1330 (1 Şubat 1912).

Bâbü'lî Evrak Odası Evrakı (BEO), D. 4056. G. 304168. Receb sene 1330. (26 Haziran 1912).

Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT), D. 1141. G. 33.

Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF. MKT), D. 1076. G. 21.

Maarif Nezâreti Mektubi Kalemi (MF.MKT), D. 1152. G. 25, 29 R. 1328) (4 Ekim 1910).

Rumeli Müfettişliği Makamât Evrak (TFR.I.MKM), D. 32. G. 3101. 13 Şaban 1326 (10 Eylül 1908).

Şûra-yı Devlet Evrakı (ŞD.SAİD), D. 31 G. 13.

Arnavutluk Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi (AQSH)

Arkivi Qendror i Shtetit i Republikës së Shqipërisë (Arnavutluk Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi (AQSH), Fondi Dr. I. Temo/19.

Arkivi Qendror i Shtetit i Republikës së Shqipërisë (Arnavutluk Cumhuriyeti Merkezî Devlet Arşivi (AQSH), Fondi 20 Dosya1.

Süreli Yayınlar

Shqiptari (Arnavut), İstanbul, 1910.

Başkim i Kombit Manastir, 1909-1910.

Liri e Shqipëris, Sofje, 1911.

Korça, Korçe, 1910.

Tasvir-i Efkâr, 1910.

Yeni Tanin, 1910.

Resmî Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi (M.M.Z.C.),

Devre: 2, İçtima Senesi: 1, Cilt 1, 19 Mayıs 1328.

Devre: 2, İçtima Senesi: 1, Cilt 1, 13 Haziran 1328.

Devre: 2, İçtima Senesi: 1, Cilt 2, 25 Haziran 1328.

Kitaplar, Makaleler ve Tezler

AHMAD Feroz (2016) *İttihat ve Terakki 1908-1914*, Çev. Nuran YAVUZ, Kaynak Yayınları, İstanbul.

----- (2017) *Jön Türkler ve Osmanlı Milletler; Ermeniler, Rumlar, Arnavutlar, Yahudiler ve Araplar*, Çev. Ayşen GÜR, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

AKŞİN Sina (1970) *31 Mart Olayı*, Ankara Üniversitesi S.B.F. Yayınları, Ankara.

----- (2014) *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitapevi Yayınları, Ankara.

AKYOL Taha (2014) *Rumeli'ye Elveda, 100. Yılında Balkan Bozgunu*, Doğan Kitap Yayınevi, İstanbul.

ALPAN Necip (1978) *Prizren Birliği ve Arnavutlar*, Çağdaş Basımevi, Ankara.

----- (1979) *Albanolojinin Işığında: Arnavut Alfabesi Nasıl Doğdu?*, Ulucan Matbaası, Ankara.

----- (1982) *Arnavutluk'un Bağımsızlığı ve Avlonyalı İsmail Kemal*, Ulucan Matbaası, Ankara.

ARMAOĞLU Fahir (1997) *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, Türk Tarih Kurumu, Ankara.

AVLONYALI Süreyya Bey (2018) *Osmanlı Sonrası Arnavutluk (1912-1920)*, Klasik Yayınları, İstanbul.

BARTL Peter (1998) *Millî Bağımsızlık Hareketleri Esnasında Arnavutluk Müslümanları 1878-1912*, Çev. Ali TANER, Bedir Yayınları, İstanbul.

BELEGU Xhafer (1939) *Lidhja Shqiptare e Prizrenit dhe Veprimet e saj 1878-1881*, (Prizren Arnavut Birliği ve Eylemleri 1878-1881), Tiranë.

BİRBUDAK Togay Seçkin (2017) Osmanlı Devlet Adamlarından Hacı Âdil Bey'in II. Meşrutiyet Dönemindeki Faaliyetleri, *Journal of History Culture and Art Research*, Cilt 6, Sayı 6, s. 444-460.

BOZBORA Nuray (1997) *Osmanlı Yönetiminde Arnavutluk ve Arnavut Ulusçuluğunun Gelişimi*, Boyut Kitapları, İstanbul.

ÇELİK Bilgin (2004) *İttihatçılar ve Arnavutlar*, Büke Kitapları, İstanbul.

- DEMETER Gábor – CSAPLÁR-DEGOVICS-Krisztián (2018) *A Study in the Theory and Practice of Destabilization: Violence and Strategies of Survival in Ottoman Macedonia (1903-1913)*, The Isis Press, İstanbul.
- DEMİRAJ Sh. – PRIFTI K (1968) *Kongresi i Manastirit Ngjarje më Rëndësi në Lëvizjen Kombëtare Shqiptare* (Me rastin e 60-vjetorit të tij), (Arnavut Ulusal Hareketi'nin önemli etkinliği olan Manastır Kongresi (60. yıl dönümü münasebetiyle), Tiranë.
- DURU Kâzım Nâmi (2017) *İttihat Terakki / Cumhuriyet Devri Makedonya Hatıraları*, Altınordu Yayınları, Ankara.
- FRASHËRI Kristo (2012) *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1878-1881)*, (Prizren Arnavut Birliği (1878-1881), Akademia e Shkencave e Shqipërisë, Tiranë.
- (2013) *Abdyl Frashëri, Jeta, veprimtaria dhe shkrimet (1839-1892)*, (Abdullah Fraşeri, Hayatı, Faaliyetleri ve Yazıları), Botimet M&B, Tiranë.
- GAWRYCH W. George (2021) *Hilal ve Kartal; Osmanlı Yönetimi, İslam ve Arnavutlar 1874-1913*, Çev. Ali Fahri DOĞAN, Selenge Yayınları, İstanbul.
- HASAN Prishtina (2009) *Nje shkurtim kujtimesh mbi kryengritjen shqiptare te vjetit 1912*, (1912 Arnavut ayaklanmasına ilişkin anıların bir özeti), Prishtinë.
- HATEMİ Hüseyin (1985) Tanzimat ve Meşrutiyet Dönemlerinde Derneklerin Gelişimi, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 1, İletişim Yayınları İstanbul, s. 198–204.
- HAXHIU Ajet (1964) *Hasan Prishtina dhe lëvizja patriotike e Kosovës* (Hasan Prishtine ve Kosova yurtsever hareketi), Shtëpia botuese: Naim Frashëri, Tiranë.
- İBRAHİM TEMO (1939) *İbrahim Temo İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hizmeti Vataniye ve İnkılâbı Millîye Dair Hatıratım*, Mecidiye/Romanya.
- İsmail Kemal (2009) *İsmail Kemal Bey'in Hatıratı*, Çev. Adnan İSLAMOĞULLARI - Rubin HOXHA, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul.
- JELAVICH Barbara (1997) *The Establishment of the Balkan National States, 1804-1920*, A History of East Central Europe, University of Washington Press.
- KANSU Aykut (2001) *1908 Devrimi*, Çev. Ayda ERBAL, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001.
- KAZICI Ziya (1995) Emrullah Efendi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Cilt 11, s.165-166.
- KARAKOÇ Ercan - YAVAŞ Mesut (2018) İkinci Meşrutiyet Döneminde Arnavutların Eğitim Çalışmalarında Önemli Bir Aşama: Elbasan Maarif Kongresi, *Bellefen*, Cilt LXXXII, Sayı 249, Ağustos, s. 675-697.

- KILIÇ Selami (1991) 'Türkiye'de Latin Harfleri Meselesi (1908-1928), *Atatürk Yolu*, Cilt 2, Sayı 7, s. 551-573.
- KOCABAŞ Süleyman (1991) *Kendi İttirafıyla Jön Türkler Nerede Yanıldı? Hayaller... Komplolar... Kayıplar... 1890-1918*, Vatan Yayınları, İstanbul.
- MEZANİ Rezart (2003) *İttihat ve Terakki, Arnavutlar ve Arnavutluk*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- OLGUN Said (2015) *XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Arnavut Milliyetçiliğinin Gelişiminde Mektepler*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elâzığ.
- ORTAYLI İlber (1985) Osmanlı İmparatorluğu'nda Millet, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 996-1001.
- (1985) Balkanlarda Milletçilik, *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s.1026-1031.
- ÖZCAN Halil (2011) *Atatürk Dönemi Türkiye-Arnavutluk İlişkileri (1920-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.
- RIZAJ Skender (1998) *Lidhja Shqiptare e Prizrenit (1877-1885)*, (Prizren Arnavut Birliği (1877-1885), Prizren.
- RIZAJ Gazmend (2011) *Shqipëria e Sipërme 1800-1913*, (Yukarı Arnavutluk), Instituti Albanologjik, Prishtinë.
- SEZER Uğur (2023) *Arnavut Ulusal Hareketi Sırasında İstanbul Arnavut Toplumunun Faaliyetleri (1839-1912)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.
- SMAKAJ Gentrit (2022) Sultan II. Abdülhamit Devrinde Arnavut Milliyetçiliği Meselesi (1878-1908), *Mediterranean Journal of Humanities (MJH)*, Sayı XII, s. 113-126.
- SÖNMEZ Banu İşlet (2007) *II. Meşrutiyette Arnavut Mubalefeti*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- TAKO Piro (1980) Luigj Gurakuqi, Jeta dhe Vepra (Luigj Gurakuc, Hayatı ve Eserleri), Shtëpia botuese: 8 Nentori, Tiranë.
- UÇAROL Rifat (2015) *Gazî Ahmet Muhtar Paşa 1839-1919 Askeri ve Siyasi Hayatı*, Derin Yayınları, İstanbul.
- VISHKO Ali (1992) *Kongreset e Alfabetit dhe të Shkollës Shqipe*, (Alfabe ve Arnavut Okulu Kongreleri), Flaka e vëllazërimit, Shkup.
- XHOLI Zija (1978) Sami Frashëri (Şemseddin Sami), Shtëpia Botuese 8 Nëntori, Tiranë.

- YAKUT Kemal (2003) Arnavutluk Bağımsızlık Hareketinde Alfabe ve Eğitim Tartışmaları, *Balkanlar'da İslâm Medeniyeti II. Milletlerarası Sempozyumu Tebliğleri*, 4-7 Aralık, Tiran, Arnavutluk, s. 29-53.
- YILMAZ Engin (2014) Osmanlı Devleti Arnavutçayı Yasaklandı mı?, Ankara, *Turkish Studies -International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Türkü*, Volume 9, No. 7, Summer, p. 1-11.
- YÜCEDAĞ İsmail – KOÇ Nurgün (2018) Arnavutlar Arasında Anadilde Eğitim Talepleri İle Alfabe Tartışmaları ve Osmanlı Devleti'nin Tutumu, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, Volume 7, No. 1, March, s. 506-526.